

ΤΕΙ ΗΠΕΙΡΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΛΑΪΚΗΣ & ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

Η ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΜΙΑΣ ΜΟΙΡΟΛΟΓΙΣΤΡΑΣ
ΓΚΟΛΦΩ, ΕΤΩΝ 75

Πτυχιακή εργασία
της ΨΟΥΝΗ ΔΕΣΠΟΙΝΑΣ
ΑΜΦ 82
υπό την εποπτεία
της κ. ΡΕΡΑΚΗ ΦΩΤΕΙΝΗΣ

Άρτα
Ιούνιος 2012

Η ΓΚΟΛΦΩ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	σελ..5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	σελ..6
Αντικείμενο και στόχοι της εργασίας.....	σελ..6
Εννοιολογικός προσδιορισμός.....	σελ...7
Εσωτερική δομή της εργασίας.....	σελ..12
Συγκέντρωση πραγματολογικού υλικού και επιλογή βιβλιογραφικών πηγών...σελ.	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο : Η ΖΩΗ ΤΗΣ ΓΚΟΛΦΩΣ.....	σελ.15
1.1 Γέννηση-καταγωγή.....	σελ.15
1.2 Τα παιδικά-εφηβικά χρόνια και το μοιρολόι.....	σελ.15
1.3 Ο λόγος για την βιοπάλη. Η χηρεία και το βίωμα του πόνου.....	σελ.16
1.4 Ο λόγος για την βιοπάλη σήμερα.....	σελ.21
Συμπεράσματα.....	σελ.22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο : Ο ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΜΟΙΡΟΛΟΓΙΟΥ.....	σελ.24
2.1 Το μοιρολόι στη ζωή της Γκόλφως	σελ.24

2.2 Το σώμα της Γκόλφως και οι εκφράσεις του.....σελ.	27
Συμπεράσματα.....σελ.	29
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο : ΤΟ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΚΟ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ.....σελ.	31
3.1 Το φαινόμενο του θανάτου.....σελ.	31
3.2 Το τελετουργικό του θανάτου στο Κατωμέρι Μεγανησίου.....σελ.	32
3.3 Το τελετουργικό του θανάτου στο Κατωμέρι Μεγανησίου και τα μεταθανάτια δρώμενα σήμερα.....σελ.	34
3.4. Τα μοιρολόγια της Γκόλφως.....σελ.	37
Συμπεράσματα.....σελ.	41
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....σελ.	45
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....σελ.	50
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ : Φωτογραφικό υλικό.....σελ.	55

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ζωή είναι ένα κράμα από χαρές και λύπες. Ο άνθρωπος έχει την ανάγκη να εκφράσει τη χαρά ή τη λύπη του μέσα από ένα τραγούδι. Πλημμυρισμένος ο ίδιος από συναισθήματα προσπαθεί να τα εξωτερικεύσει αλλά και να τα μεταδώσει σε άλλους, για να τα μοιραστεί.

Η δική μου επιθυμία ήταν να ασχοληθώ λίγο βαθύτερα με τραγούδια που συνοδεύουν κυρίως τη λύπη, όπως είναι τα μοιρολόγια. Από μικρή είχα μια εσωτερική αναζήτηση για το άγνωστο και για την ανεξήγητη κατάληξη του ανθρώπου, το θάνατο. Δεν μπορώ να πω τι ακολουθεί μετά το θάνατο αλλά ασχολήθηκα με τις λίγες δυνατότητες που είχα με το τι συμβαίνει πρακτικά, όταν ένας άνθρωπος πεθαίνει, συγκεκριμένα στο Κατωμέρι Μεγανησίου, αφού μου δόθηκε αυτή η ευκαιρία.

Την ιδέα να πραγματοποιήσω επιτόπια έρευνα εκεί μου την έδωσε η καθηγήτρια του Τμήματος Μουσικών Σπουδών της Αθήνας κ. Γεωργάκη Αναστασία, την οποία μου σύστησε μια φίλη μου που σπούδαζε στο τμήμα αυτό. Η ίδια βέβαια με παρότρυνε να ασχοληθώ με τη βιογραφία μιας μοιρολογίστρας που ζει στο Κατωμέρι Μεγανησίου, μιας και ήταν γνωστή της και θα είχα ευκολότερη πρόσβαση. Ενθουσιάστηκα με την ιδέα αυτή. Σκέφτηκα πως, από το να βασιστώ μόνο σε κείμενα αναφερόμενα στα μοιρολόγια, θα ήταν πιο ενδιαφέρον αν είχα μια προσωπική επαφή με έναν κύριο εκφραστή τους. Η εμπειρία αυτή θα μου μείνει αξέχαστη παρότι η έρευνα σίγουρα έχει ελλείψεις λόγω της απειρίας μου και σίγουρα υπάρχουν λάθη.

Προκειμένου να ολοκληρωθεί το παρόν πόνημα, πολλοί είναι αυτοί που συνέβαλαν. Ιδιαίτερα πρέπει να αναφερθώ στους κατοίκους του χωριού όπου έγινε η έρευνα οι οποίοι προθυμοποιήθηκαν να βοηθήσουν με κάθε τρόπο.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στην μοιρολογίστρα, Γκόλφω Μαρκεζίνη, που δέχτηκε να με βοηθήσει με μεγάλη ευχαρίστηση. Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στην κ. Γεωργάκη Αναστασία και κυρίως στην επόπτρια μου, κ. Ρεράκη Φωτεινή για την επίβλεψη και τις παρατηρήσεις της κατά τη διάρκεια της συγγραφής αυτής της εργασίας, καθώς και για την ψυχολογική ενθάρρυνση της, όπως και για τις οδηγίες της που ήταν πολύτιμες για τη διεξαγωγή αυτής της πτυχιακής.

Εισαγωγή

Αντικείμενο και στόχοι της εργασίας

Αντικείμενο της εργασίας είναι η παρουσίαση της βιογραφίας μιας μοιρολογίστρας από το Κατωμέρι Μεγανησίου. Το Μεγανήσι είναι ένα μικρό νησάκι μεταξύ Λευκάδας και Αιτωλοακαρνανίας με έκταση 20 τ. χλμ. και πληθυσμό 800 κατοίκων περίπου¹.

Η επιλογή της συγκεκριμένης μοιρολογίστρας, της Γκόλφως Μαρκεζίνη, έγινε, διότι είναι η τελευταία εναπομείνασα «κορυφαία» μοιρολογίστρα στο Μεγανήσι. Είναι πρωτοστάτης και φορέας ενός φαινομένου που με τα χρόνια τείνει να εξαλειφθεί. Η Γκόλφω όχι μόνο μοιρολογεί τους νεκρούς αλλά ήταν και είναι η νοσοκόμα και η μαία του νησιού. Υφαίνει με μεγάλη τέχνη αλλά και καλλιέργει τα χωράφια των συγχωριανών της. Η ίδια μοιρολογεί μ' έναν τρόπο που είναι ιδιαίτερα αρεστός στο χωριό και, όπως λένε και οι ίδιοι οι Μεγανησιώτες, το μοιρολόι της δεν είναι τόσο σπαρακτικό στο άκουσμά του, αλλά μοιάζει με λυπητερό τραγούδι.

Η παρουσίαση της βιογραφίας της Γκόλφως αποτελεί, κατά τη γνώμη μας, ενδιαφέρον πεδίο έρευνας. Μέσα από τη βιογραφία της αντλούμε στοιχεία για το μοιρολόι και το μοιρολόισμα στο Μεγανήσι σήμερα. Μέσα από την καταγραφή αυτή, εξετάζεται ακόμη ο τρόπος με τον οποίο επιδρά το μοιρολόι στην ίδια την μοιρολογίστρα καθώς και στους παρευρισκόμενους. Η συγκεκριμένη πρακτική για κάποιους μπορεί να λειτουργεί «λυτρωτικά», ενώ για κάποιους άλλους μπορεί να' ναι κατακριτέα και ξεπερασμένη. Επίσης, το μοιρολόι μέσα από τα μάτια της Γκόλφως μας πληροφορεί σχετικά με το ρόλο που κατέχει η γυναίκα στο συγκεκριμένο τελετουργικό.

Στόχος λοιπόν της εργασίας, εκτός από την παρουσίαση της βιογραφίας της Γκόλφως, είναι και η παρουσίαση του φαινομένου του μοιρολογιού στο Μεγανήσι σήμερα.

---

¹Το Μεγανήσι αποτελεί δήμο του Νομού Λευκάδος. Σήμερα στο νησί εκτός από τον οικισμό του Κατωμερίου, συναντάται άλλους δύο, το Βαθύ και το Σπαρτοχώρι

Εννοιολογικός προσδιορισμός

Στη μελέτη αυτή θα χρησιμοποιηθεί ο όρος βιογραφία και βιοϊστορία. «Η χρήση βιογραφικού υλικού στις κοινωνιολογικές έρευνες χρονολογείται πριν από τον εικοστό αιώνα».² Για να κατανοήσουμε καλύτερα τη σημασία ενός κοινωνικού φαινομένου, πέραν του ότι πρέπει να γνωρίζουμε τις αντικειμενικές συνθήκες που το προκαλούν, πρέπει να μελετάμε και το νόημα που θέλει να δώσει ο δρών στις πράξεις του.³

Διερευνώντας τη ζωή ενός ανθρώπου, κατανοούμε και την κοινωνία μέσα στην οποία ζει, τους κανόνες και τις συνήθειες που την απαρτίζουν, ενώ μέσα από τα προσωπικά βιώματα που αναφέρονται σε κάθε βιογραφικό λόγο ο αναγνώστης θα αντλήσει πληροφορίες για κοινωνικά και ιστορικά στοιχεία. Μέσα από την αφήγηση ενός ανθρώπου, κατανοούμε τις σχέσεις που διατηρεί το άτομο με τους συνανθρώπους του, όπως και τα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας μεταξύ τους, αποκαλύπτοντας ακόμα και σχέσεις εξουσίας.⁴

Το να μελετάται ένα κοινωνικό φαινόμενο «εκ των έσω», το να υπάρχει μια προσωπική επαφή με το δρών υποκείμενο επιφέρει την καλύτερη δυνατή κατανόηση του ερευνητικού πεδίου. Για να επιτευχθεί μια βιογραφία, πρέπει να γίνουν αρκετές συναντήσεις μεταξύ του βιογράφου και του βιογραφουμένου⁵. Εκτός από τις αφηγήσεις του ανθρώπου που βιογραφείται, οι οποίες παρέχουν πληροφορίες για τη ζωή του, πρέπει να συμπεριληφθούν και μαρτυρίες άλλων ανθρώπων που γνωρίζουν πράγματα για το βίο του.

---

² Βλ. Σαββάκης Μ., « Η Βιογραφική Έρευνα ως Εναλλακτικό Ερευνητικό Εγχείρημα και ως Μεθοδολογικό Διάβημα : Πλεονεκτήματα και Όρια », *Δοκίμες*, Τ. 11/12,2003, σελ.65.

³ Ο.π., σελ. 66.

⁴ Ο.π., σελ. 74-75.

⁵ Όπως αναφέρει και ο Π. Κάβουρας, στο βιβλίο του, *Ανθρωπολογία της μουσικής, μέθοδοι και τεχνικές έρευνας*, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 2000, «η βιογραφία αποτελεί προϊόν μιας διαδικασίας επάλληλων συναντήσεων, εμπειρικού και αναστοχαστικού χαρακτήρα ανάμεσα στο βιογράφο ερευνητή και στον βιογραφούμενο». Ο Π. Κάβουρας αναφέρει πως ο βιογράφος είναι σε θέση να αναπλάθει την βιοϊστορία ενός ανθρώπου, όπου η βιοϊστορία παραπέμπει στην αφήγηση ζωής, όσο και στην ιστορία ζωής. Η αφήγηση ζωής αναφέρεται στον αφηγηματικό λόγο του βιογραφούμενου, ενώ η ιστορία ζωής περιλαμβάνει μαρτυρίες για τη ζωή του βιογραφούμενου που δίνουν άλλα πρόσωπα.

Αυτές οι προφορικές ιστορίες ζωής βοηθούν ακόμη στη μελέτη του παρελθόντος και του παρόντος. Ο Π. Κάβουρας κάνει λόγο για «βιογραφική επιτέλεση»⁶. Με άλλα λόγια ο διάλογος, η έκφραση, η επικοινωνία μεταξύ του βιογράφου και του βιογραφούμενου είναι μια μοναδική και ανεπανάληπτη πράξη, η οποία κάτω από τις ίδιες συνθήκες δε μπορεί να ξανασυμβεί.

Μέσα από τον αφηγηματικό λόγο ενός προσώπου, ο βιογράφος πληροφορείται το πώς το ίδιο το πρόσωπο κατανοεί, και όταν λέμε κατανοεί αντιλαμβάνεται και αιτιολογεί την ανάγκη του προσώπου αυτού να υπάρχει, πώς αντιλαμβάνεται τον κόσμο γύρω του, τις ιδέες που έχει, τις αντιλήψεις του, την νοοτροπία του, με βάση την οποία λειτουργεί στην καθημερινότητα του⁷. Ο βιογράφος οφείλει να αποδέχεται τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά που φέρει ο βιογραφούμενος, καθώς πολλές φορές στο πρόσωπό του ανακαλύπτει χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του και στοιχεία του πολιτισμού του.

Το ενδιαφέρον της έρευνας επικεντρώνεται στο πώς έζησε ο βιογραφούμενος κάποιες καταστάσεις, πώς βίωσε κοινωνικά φαινόμενα και κατά πόσο αυτά επηρέασαν τις σκέψεις και τη δράση του.

Κατά την ανάπτυξη της εργασίας μας χρησιμοποιούνται επίσης οι όροι «μοιρολόι», «μοιρολόισμα», «θρηνητική παράσταση», «θρηνητική επιτέλεση», και «τελετουργία θανάτου».

Ως «μοιρολόι» ορίζεται το θρηνητικό τραγούδι (ποίημα-μουσική) το οποίο εκτελείται α) κατά την πρόθεση και εκφορά, β) κατά τη διάρκεια των μνημόσυνων (τριήμερα, εννιάμερα, σαράντα) γ) κατά την ταφή, δ) κατά τη διάρκεια των επισκέψεων στο νεκροταφείο, ε) ιδιωτικά καθ' όλη τη διάρκεια του πένθους. Η μελέτη του μοιρολογιού εστιάζεται στα συστατικά του στοιχεία, δηλαδή στη γλώσσα και στη μουσική, καθώς και στον τρόπο που αυτά εξελίσσονται.

---

⁶ Βλ. Κάβουρας Π., *Ανθρωπολογία της μουσικής. Μέθοδοι και τεχνικές έρευνας*, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 2000, σελ. 4.

⁷ Η Ε. Ντάτση κάνει λόγο για την έννοια της αντιφατικής κοσμοαντίληψης και εστιάζει κυρίως στα αναλφάβητα κοινωνικά στρώματα. Αναφέρει πως συνυπάρχουν δύο κοσμοαντιλήψεις, η μία επιβεβαιώνεται με τα λόγια και η άλλη εκφράζεται με τις πράξεις. Υπάρχει δηλαδή μια αντίθεση μεταξύ σκέψης και δράσης. Τα αίτια αυτής της αντιφατικής κοσμοαντίληψης οφείλονται στο γεγονός ότι τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα πειθαναγκάζονται να υιοθετήσουν την κοσμοαντίληψη των ηγετικών κοινωνικών ομάδων, ομάδων που ασκούν οικονομική πολιτική και πολιτισμική ηγεμονία. Ντάτση Ε., «Η πολιτική δύναμη των πολιτισμικών αξιών», *Ουτοπία*, 43, σελ. 105-119.

Ως «μοιρολόισμα» προσδιορίζεται το σύνολο των τραγουδιστικών σχημάτων που χρησιμοποιούν κατά τη διάρκεια του θρήνου οι μοιρολογίστρες, όπως το μοιρολόι, το κλάμα, ο λυγμός, οι κραυγές, οι αλαλαγμοί. Η «θρηνητική παράσταση» είναι η διαδικασία και η απόδοση του μοιρολογίσματος με έκδηλο τρόπο στα άτομα που συμμετέχουν έμμεσα σε αυτή (πενθούντες που δεν μοιρολογούν, άνδρες, ερευνητές). Η «θρηνητική παράσταση» ξεκινάει από τη στιγμή που διαδίδεται το νέο του θανάτου και συνεχίζεται καθ' όλη τη διάρκεια του πένθους. Εκτός από τα στοιχεία του ποιητικού λόγου και της μουσικότητας, περιλαμβάνει τις κινητικές εκφράσεις του σώματος, όπως χτυπήματα στο στήθος, λύσιμο και τράβηγμα μαλλιών, ρυθμική κίνηση του σώματος.

Η «θρηνητική επιτέλεση» περιλαμβάνει τη θρηνητική πρακτική⁸, μέσω της οποίας διαμορφώνονται οι κοινωνικές ταυτότητες, σχέσεις και ιεραρχήσεις. Με τη θρηνητική επιτέλεση δίνεται έμφαση στη θέαση και δράση των δρώντων προσώπων, (μοιρολογίστρες, συγγενείς νεκρού, άλλοι παρευρισκόμενοι). Επίσης, θα πρέπει να τονίσουμε πως η θρηνητική επιτέλεση χάνεται με το πέρας της επικήδειας τελετουργίας.

Η «τελετουργία του θανάτου» περιλαμβάνει όλες τις εθιμικές προθανάτιες, επιθανάτιες και μεταθανάτιες πρακτικές. Σύμφωνα με την κοινωνική ανθρωπολογία, η τελετουργία μπορεί να είναι μια ιδιωτική ή μια δημόσια πράξη, που ακολουθεί ένα συγκεκριμένο τυπικό και έχει έντονα μαγικό και θρησκευτικό χαρακτήρα. Το τελετουργικό μπορεί να εκτελεστεί σε τακτά χρονικά διαστήματα ή σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, να εκτελεστεί από ένα άτομο ή από μια ολόκληρη κοινότητα. Ο σκοπός που πραγματοποιείται ένα τελετουργικό μπορεί να είναι λόγω του ότι επιβάλλεται από την θρησκεία, ικανοποιεί συναισθηματικές ανάγκες ή ακόμα επειδή προσφέρει ευχαρίστηση στους μετέχοντες⁹. Όπως αναφέρει και η Λ. Μυριβήλη για τους

---

⁸ Βλ. Κανελλάτου Π., *Το μοιρολόι στις Νεοελληνικές Τελετουργίες του Θανάτου, Επισκόπηση Μελετών από το 19^ο αι. έως σήμερα*, Πτυχιακή εργασία, ΤΛΠΜ, Άρτα, σελ. 8-9.

⁹ Βλ. Χερουβήμ Φ., *Το μοιρολόι της Παναγίας στη Μονή Νάξου*, Πτυχιακή εργασία, ΤΛΠΜ, Άρτα, 2008, σελ. 8-9. Η ίδια αναφέρει πως ο σκοπός του τελετουργικού περιλαμβάνει τη συμμόρφωση σε θρησκευτικές υποχρεώσεις ή ιδανικά, την ικανοποίηση πνευματικών ή συναισθηματικών αναγκών, ακόμη την ενίσχυση κοινωνικών δεσμών.

περισσότερους οι τελετουργίες σχετίζονται με την πρακτική διάσταση της τελετουργίας. Μέσα από τελετουργίες επικοινωνούμε, ενωνόμαστε με το «θείο».¹⁰

Τελετουργία είναι «κάθε προκαθορισμένη, επαναλαμβανόμενη, συμβολική δραστηριότητα ή πρακτική, ή οποία συνίσταται από στοιχεία λεκτικά ή μη λεκτικά»¹¹. Συνήθως παραπέμπει σε μια ιερή πράξη, σ' ένα μυστήριο, είναι ένα σύνολο από ενέργειες, από πράξεις που συνδέουν τους μετέχοντες σε ανώτερες δυνάμεις. Οι κινήσεις και οι πράξεις έχουν ένα συμβολικό νόημα, διαφέροντας από τις πράξεις της καθημερινότητας. «Οι τελετουργίες είναι περιστάσεις που συνδυάζουν τις ιδιότητες των λόγων και των πράξεων»¹². Είναι διαδικασίες τυποποιημένες όπου οι άνθρωποι ενσωματώνουν μέσα σ' αυτές την ουσία του πολιτισμού τους. Μπορούν να αναπαραστήσουν τις αξίες τους και τα πιστεύω τους πάνω στα οποία στηρίζεται ο κόσμος τους.

Στη σφαίρα της τελετουργίας η οποία βρίσκεται πέρα από ότι μπορούμε να κατανοήσουμε συνειδητά, και να ερμηνεύσουμε λογικά όπως και να εκφράσουμε λεκτικά, μπορούμε να αντιληφθούμε την κοινωνική συγκρότηση του σώματός μας. Γιατί ο χώρος αυτός δεν απαιτεί καμία προγενέστερη γνώση αλλά μόνο συμμετοχή. Με την τελετουργία συμμετέχουμε σωματικά σε μία διαδικασία αναδημιουργίας του φυσικού και κοινωνικού μας κόσμου, μέσα στον οποίο ξαναανακαλύπτουμε τον εαυτό μας.¹³

Η Χ. Βέϊκου αναφέρει πώς κάθε τελετουργία επιτελείται σε τρεις φάσεις, τη φάση του διαχωρισμού, τη φάση της οριακότητας, και τη φάση της επανένωσης. Οι φάσεις αυτές ανταποκρίνονται και στα στάδια της τελετουργίας του μοιρολογιού. Η μοιρολογίστρα απομονώνεται συμβολικά, διαφοροποιείται και διαχωρίζεται σαν άτομο από το υπόλοιπο πλήθος. Βρίσκεται μεταξύ του «πάνω» και του «κάτω» κόσμου, σε μια ενδιάμεση θέση σε μία οριακότητα. Με το πέρας του τελετουργικού η μοιρολογίστρα επανεντάσσεται στην κοινωνία, έχει δικαιώματα και υποχρεώσεις όπως και το υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο, καθορισμένα από ηθικούς κανόνες. Με το

---

¹⁰ Βλ. Μυριβήλη Λ., «Επιτελεστικές πρακτικές και εθνογραφία», Πανεπιστήμιο Αιγαίου, www.ct.aegean.gr/people/myrivili/notes/practice_notes4.pdf, 1 Σεπτεμβρίου 2010

¹¹ Βλ. Σκούτερη-Διδασκάλου Ε., *Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα*, Ο πολίτης, Αθήνα, 1991, σελ. 114-115.

¹² Βλ. Βέϊκου Χ., *Κακό Μάτι η κοινωνική κατασκευή της οπτικής επικοινωνίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004, σελ. 333.

¹³ Ο.π. σελ. 330-331

πέρας του τελετουργικού του μοιρολογιού η μοιρολογίστρα επανεντάσσεται στην κοινωνία.¹⁴

Οι τελετουργίες μπορούν να μετασχηματίσουν την κοινωνική πραγματικότητα. Ο V. Turner πιστεύει πως η τελετουργία συντελεί στην μεταμόρφωση, η οποία δημιουργεί μια σημαντική διαφορά μεταξύ του πριν και του μετά. Είναι γι' αυτόν μια «εστία πολιτισμικής δραστηριότητας». Συγκεκριμένα αναφέρεται και δίνει έμφαση στο στάδιο της «οριακότητας», το οποίο είναι κατ' εκείνον το σημαντικότερο σημείο για τη διαδικασία της κοινωνικής αλλαγής.

Κατά την τελετουργία το άτομο βρίσκεται «εκτός του κοινωνικού συστήματος», σε μια μεταβατική κατάσταση. Στο ενδιάμεσο αυτό στάδιο «τα άτομα μοιάζουν να μην ανήκουν πουθενά. Δεν διατηρούν την προηγούμενη κοινωνική τους θέση, ούτε έχουν κατακτήσει ακόμα την επόμενη, αυτό έχει σαν αποτέλεσμα την αλλαγή ή την αναθεώρηση των καθημερινών αξιών που τα άτομα και οι συλλογικότητες μοιράζονται σε μία κοινωνία, και με τον τρόπο αυτόν επιτυγχάνεται η κοινωνική αλλαγή».¹⁵

---

¹⁴ Βλ. Βεΐκου Χ., *Κακό Μάτι. Η κοινωνική κατασκευή της οπτικής επικοινωνίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004, σελ. 341

¹⁵ Βλ. Γκέφου-Μαδιανού Δ., *Πολιτισμός και εθνογραφία. Από τον εθνογραφικό ρεαλισμό στην πολιτισμική κριτική*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1999, σελ. 135-136

Εσωτερική δομή της εργασίας

Η εργασία αυτή αποτελείται από τέσσερις ενότητες. Ειδικότερα, στην πρώτη ενότητα παρουσιάζεται η ζωή της Γκόλφως Μαρκεζίνη, πού γεννήθηκε, πώς ήταν τα παιδικά και εφηβικά της χρόνια, οι πρώτες της αναμνήσεις από το μοιρολόι, όπως και το βίωμα του πόνου λόγω της ορφάνιας της και αργότερα της χηρείας της. Δίνει επίσης στοιχεία για τη σημερινή της κατάσταση, όπως για παράδειγμα το γεγονός ότι είναι αναγκασμένη να κάνει πολλές δουλειές, για να επιβιώσει.

Στη δεύτερη ενότητα παρουσιάζεται το μοιρολόι και η σχέση της Γκόλφως με αυτό, καθώς και το τι καταφέρνει να εξωτερικεύσει μέσα από το μοιρολόι. Με το μοιρολόισμά της εισέρχεται σε μια δημόσια σφαίρα και αναπόφευκτα αυτό φέρνει αλλαγές στον κοινωνικό της ρόλο. Το σώμα της αποτελεί ένα φορέα δράσης, εκφράζει με αυτό τη σχέση του ατόμου με την ομάδα.

Στην τρίτη ενότητα παρουσιάζονται στοιχεία για τα μοιρολόγια ως μορφή λαϊκής δημιουργίας, καθώς και ο σχολιασμός από τα μοιρολόγια που ερμήνευσε η Γκόλφω. Επίσης θα αναφερθούμε στο πώς διεξάγεται το τελετουργικό του θανάτου σήμερα στο Κατωμέρι Μεγανήσιου. Άλλα βασικά ερωτήματα που θα μας απασχολήσουν ως προς αυτό αφορούν το ρόλο της μοιρολογίστρας στο τελετουργικό και το ρόλο του ιερέα. Παρουσιάζονται επίσης τα μεταθανάτια δρώμενα, όπως πράττονται σήμερα στο Μεγανήσι.

Τέλος ο επίλογος περιλαμβάνει τα γενικότερα συμπεράσματα της εργασίας, τα οποία όπως θα δούμε διακρίνονται σε αυτά που αφορούν την επίδραση του μοιρολογιού στη ζωή της Γκόλφως και σε αυτά που αφορούν την πρακτική του μοιρολογιού στο Μεγανήσι σήμερα.

Συγκέντρωση πραγματολογικού υλικού και επιλογή βιβλιογραφικών πηγών.

Το πραγματολογικό υλικό που συγκεντρώθηκε προέρχεται από ημιδομημένες¹⁶ συνεντεύξεις πιο συγκεκριμένα α) από συνέντευξη της Γκόλφως (βιντεοσκοπημένη) και β) συνεντεύξεις από συντοπίτες της (μαγνητοφωνημένες). Η συνέντευξη της Γκόλφως δόθηκε ύστερα από προκαθορισμένη ημερομηνία συνάντησης. Η συνάντηση έγινε μεταξύ της βιογράφου και ενός ακόμη ατόμου, που βιντεοσκοπούσε τη συνέντευξη. Το περιεχόμενο των συνεντεύξεων, επειδή είχε κυρίως βιογραφικό χαρακτήρα, απαιτούσε την παρουσία λίγων ανθρώπων, λόγω του ότι θα εκφραζόταν ο προσωπικός πόνος του βιογραφούμενου. Σύμφωνα με την άποψη της Χ. Ιγγλέση ελάχιστη προϋπόθεση για την διεξαγωγή της αφήγησης είναι η ώριμη και ειλικρινής απόφαση του υποκειμένου να μιλήσει, καθώς και ο σεβασμός του ερευνητή για το υποκείμενο. Ο σεβασμός αποτελεί κεντρικό στοιχείο για την έρευνα αυτή. Η ύπαρξη διακριτικότητας κρίνεται απαραίτητη.¹⁷ Η επιλογή του χώρου της συνέντευξης ήταν προσωπική επιλογή της μοιρολογίστρας, στο εκκλησάκι του Αγ. Γεωργίου στο Κατωμέρι, έτσι ώστε να νιώθει οικεία για την έκφραση των συναισθημάτων της, αφού η παρουσία του ερευνητή που χρησιμοποιεί εικονοληπτικά εργαλεία επηρεάζει πάντοτε, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο, τη «φυσικότητα» της επιτέλεσης¹⁸. Η επιλογή της βιντεοσκόπησης και όχι της μαγνητοφώνησης έγινε με τη σύμφωνη γνώμη της μοιρολογίστρας, έτσι ώστε να

---

¹⁶ Βλ. Αυδή Ε., «Η ποιοτική έρευνα στην κλινική πράξη. Βασικές αρχές του ποιοτικού ερευνητικού σχεδιασμού», Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, <http://webcache.googleusercontent.com> 5 Σεπτεμβρίου 2010. Η ίδια στο άρθρο της αναφέρει πώς η ημιδομημένη συνέντευξη αποπειράται να είναι μη κατευθυντική και ανοιχτή. Συνήθως ο ερευνητής έχει σχεδιάσει ένα γενικό πλάνο για τη συνέντευξη, αλλά συχνά στην πράξη οι ερωτήσεις δεν ακολουθούνται αυστηρά. Οι ερωτήσεις είναι συνήθως ανοιχτού τύπου και αντιστοιχούν στα βασικά θέματα για τα οποία επιθυμούμε να συλλέξουμε πληροφορίες.

¹⁷ Βλ. Ιγγλέση Χ., *Πρόσωπα γυναικών προσωπεία της συνείδησης. Συγκρότηση της γυναικείας ταυτότητας στην ελληνική κοινωνία*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1990, σελ. 69.

¹⁸ Βλ. Κάβουρας Π., *Ανθρωπολογία της μουσικής. Τα δρώμενα από εθνογραφική σκοπιά: μέθοδοι, τεχνικές και προβλήματα καταγραφής*, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 1999, σελ. 101. Ο ίδιος αναφέρει «η καταγραφή είναι μια επιτέλεση. Πριν υπάρξει ως τελικό προϊόν υπάρχει ως παραγωγική διαδικασία κατά την οποία τα καταγραφόμενα μεταφέρουν τη συνάφεια ανάμεσα στο υποκείμενο και στο αντικείμενο της καταγραφής ως μια αδιαφοροποίητη σχέση. Όταν ολοκληρωθεί η καταγραφή, το κείμενο αρχίζει το δικό του κύκλο ζωής ανεξάρτητα από τα πρόσωπα που συνέβαλαν στην παραγωγή του».

υπάρχει μεγαλύτερη αμεσότητα και αναγνωρισιμότητα μεταξύ ενός θεατή και της φιγούρας που προσωπογραφείται.

Συνεντεύξεις επίσης απλού (πληροφοριακού) τύπου έδωσαν άνθρωποι που γνώριζαν την Γκόλφω αρκετά χρόνια και την είχαν ακούσει, έστω και μια φορά, να μοιρολογεί. Επέλεξα να πάρω συνεντεύξεις από ανθρώπους, οι οποίοι, εκτός του ότι είχαν προσωπικές ως ένα βαθμό σχέσεις με τη Γκόλφω, μιας και το Κατωμέρι είναι ένα μικρό χωριό, είχαν και αρκετές κοινωνικές επαφές με ξένους. Αυτό με βοήθησε, ώστε να μου ανοιχτούν πιο εύκολα και να μη θεωρούν ότι εισβάλλω ξαφνικά στη ζωή και στα βιώματα τους. Βέβαια, είναι αξιοσημείωτο πως στην αναφορά και μόνο του θανάτου ως αντικείμενο μελέτης υπήρχε μια στάση πιο συγκρατημένη και επιφυλακτική. Οι συνεντεύξεις αυτών των ανθρώπων δεν βιντεοσκοπήθηκαν αλλά μαγνητοφωνήθηκαν, διότι οι ίδιοι δεν ήταν εξοικειωμένοι με την κάμερα και το θεωρούσαν περιττό. Οι συναντήσεις με αυτούς τους ανθρώπους δεν ήταν προγραμματισμένες αλλά γίνονταν ύστερα από δική μου πρόταση. Και η καταγραφή των μοιρολογιών από την Γκόλφω πραγματοποιήθηκε μπροστά στην κάμερα.

Οι πληροφορητές δεν είχαν αντίρρηση να βοηθήσουν και αυτοί στη διεξαγωγή της έρευνας, αρκεί το υλικό να μην είχε διαφημιστική χρήση και να μην προοριζόταν για την τηλεόραση. Από τη στιγμή που η κοινωνική ταυτότητα του ερευνητή (π.χ. φύλο, κοινωνική τάξη, μορφωτικό επίπεδο, ηλικία, εθνότητα κ.α) επηρεάζει τον συμμετέχοντα στη συνέντευξη, η ιδιότητα της φοιτήτριας, με βοήθησε στη δημιουργία ενός κλίματος εμπιστοσύνης και οικειότητας. Συστατικό στοιχείο της προσέγγισης του ερευνητή με το υποκείμενο είναι η ισότιμη σχέση. Ο ερευνητής θέτει το θεματικό πλαίσιο στη συνάντηση και μετά γίνεται ένας απλός ακροατής. Δεν πρέπει να υπάρχουν σχέσεις εξουσίας και ιεραρχίας. Πρέπει να δίνεται από το ερευνητή η ελευθερία έκφρασης του συνομιλητή του.

Οι συνεντεύξεις δόθηκαν σε χρόνο κατά τον οποίο οι πληροφορητές δεν είχαν κάποια ασχολία. Το ίδιο ισχύει και για τη μοιρολογίστρα. Οι συνεντεύξεις δόθηκαν λίγο πριν την προγραμματισμένη της εργασία στο χωράφι.

Αξιοποιήθηκαν επίσης βιβλιογραφικές πηγές που αναφέρονται στο δρώμενο του μοιρολογιού, καθώς και πηγές που έχουν ως περιεχόμενο τους βιογραφίες. Αξιοποιήθηκαν βιβλία εθνομουσικολογικού, ανθρωπολογικού, και λαογραφικού περιεχομένου, πτυχιακές εργασίες που έχουν ως αντικείμενο μελέτης το μοιρολόι, καθώς και άρθρα που υπάρχουν στο διαδίκτυο.

1. Η ΖΩΗ ΤΗΣ ΓΚΟΛΦΩΣ

1.1 Γέννηση-καταγωγή

Η Γκόλφω Μαρκεζίνη γεννήθηκε το 1934 στο Κατωμέρι Μεγανήσιου. Οι γονείς της κατάγονται και οι δύο απ' το Μεγανήσι και η ίδια διαμένει στο νησί εδώ και 75 χρόνια¹⁹. Άνθρωποι του μόχθου και ο πατέρας της και η μητέρα της, χωρίς οικονομική επιφάνεια, καλλιεργούσαν χωράφια, όπως και οι περισσότεροι Κατωμερίτες. Σύμφωνα με τα λεγόμενα των κατοίκων στο Κατωμέρι ζούσαν κυρίως εργάτες, οι οποίοι καλλιεργούσαν τη γη για λογαριασμό πλουσίων ανθρώπων που διέμεναν στο Σπαρτοχώρι και το Βαθύ. Ήταν το τέταρτο παιδί στην οικογένεια. Είχε άλλους τρεις αδερφούς, από τους οποίους ζει στο Μεγανήσι μόνο ο ένας, αφού οι άλλοι δύο απεβίωσαν. Η ίδια λέει : « Μ' αποκαλούν καπετάνισσα, γιατί κατάφερα μόνη μου να μεγαλώσω το παιδί μου, χωρίς να του λείπει τίποτα».

1.2 Τα παιδικά - εφηβικά χρόνια και το μοιρολόι

Η Γκόλφω ξεκινά τη βιοϊστορία της λέγοντας πως η μοίρα της ήταν «μαύρη». Η ορφάνια της σε ηλικία δέκα ετών στάθηκε ορόσημο, για να αποκτήσει μια καθοριστική σχέση με το μοιρολόι. Ο πατέρας της Γκόλφως σκοτώνεται το 1944 απ' τους Γερμανούς. Η ίδια αγράμματη διαμορφώνει ένα χαρακτήρα επηρεασμένο από τη συμπεριφορά και τις ενέργειες της μητέρας της. Σ' αυτήν την ηλικία είναι που έρχεται πρώτη φορά σε επαφή με το μοιρολόι. Η μητέρα της, ένας άνθρωπος, σύμφωνα με τα λεγόμενα της Γκόλφως, αδύναμος να αντεπεξέλθει στις ανάγκες που της υπαγορεύονταν λόγω της χηρείας, μοιρολογούσε από το πρωί ως τη δύση του ηλίου για το χαμό του άνδρα της. Η Γκόλφω θυμάται και περιγράφει πόσο σπαρακτικά μοιρολογούσε η μάνα της. «Τη θυμάμαι να ξεμαλλιάζεται κάθε μέρα, να γδέρνει το πρόσωπο της να χτυπάει το κεφάλι της στον τοίχο, να σκίζει τα ρούχα της λέγοντας μοιρολόγια για τον πατέρα μου. Θυμάμαι ακόμα και τις γειτόνισσες να προσπαθούν

---

¹⁹ Η βιογραφία της Γκόλφως Μαρκεζίνη στηρίζεται κυρίως σε πληροφοριακό υλικό που προέρχεται από 4 βιντεοσκοπημένες συνεντεύξεις συνολικής διάρκειας 10 ωρών, τις οποίες παραχώρησε η ίδια στο Κατωμέρι του Μεγανησίου σε 5 συναντήσεις, κατά τη διάρκεια της πενθήμερης παραμονής μου στο νησί.

να τη σταματήσουν και να της λένε να κάνει υπομονή για το παιδί που πρέπει να μεγαλώσει».

Τα συναισθήματα της Γκόλφως για τη μητέρα της είναι ανάμεικτα. Ακόμα και σήμερα θυμάται ότι η μητέρα της την παραμελούσε και αυτό, γιατί εκείνη βίωσε συνεχώς έναν πόνο που τον εξωτερίκευε λέγοντας μοιρολόγια. Έδινε, λοιπόν, προτεραιότητα σ' όλη τη ζωή της στο μοιρολόισμα του άνδρα της και σε δεύτερη μοίρα έβαζε την ανατροφή της κόρης της.

Η ίδια αποδίδει την ικανότητα της να μοιρολογεί στο ότι μεγάλωσε ακούγοντας τη μητέρα της να μοιρολογεί. Δε ζήτησε ποτέ από άλλη γυναίκα ή από τη μητέρα της να της μάθει τον τρόπο του μοιρολογίσματος. Είναι αυτοδίδακτη και με ιδιαίτερο ταλέντο στη στιχουργική σύνθεση.

Στο σημείο λοιπόν αυτό πρέπει να αναφέρουμε ότι στο Μεγανήσι παλιότερα και ακόμα και σήμερα δεν υπάρχουν μουσικοί. Ο μοναδικός τρόπος, για να μάθουν τα παιδιά την παραδοσιακή μουσική, είναι να πάνε στη Λευκάδα σε ωδείο ή σε κάποιο οργανοπαίκτη. Η επαφή των Μεγανησιωτών με την παραδοσιακή μουσική γίνεται μέσω των πανηγυριών. Τα σημαντικότερα πανηγύρια στο νησί είναι του Αγ. Βησσαρίωνα, των Αγ. Αποστόλων, όπως και της Παναγίας το δεκαπενταύγουστο. Οι ντόπιοι, μέσα από τις μαρτυρίες τους, λένε πως δεν υπάρχει τοπικό ρεπερτόριο. Συγκεκριμένα, οι μουσικοί που έπαιζαν στα πανηγύρια ήταν μουσικοί από την Αιτωλοακαρνανία και την Ήπειρο. Οι σκοποί που ακούγονταν ήταν τσάμικα, καλαματιανά και τραγούδια της τάβλας. Κυρίαρχο όργανο, απ' ότι λένε, ήταν και είναι το κλαρίνο. Αυτό βέβαια αιτιολογείται ως εξής: από το τέλος του β' παγκοσμίου πολέμου μέχρι και τη δεκαετία του 70' συγκοινωνία υπήρχε μόνο για τον Μύτικα της Αιτωλοακαρνανίας, απ' όπου και έρχονταν τα εμπορεύματα στο νησί, όπως και η μουσική κουλτούρα. Με το Νυδρί της Λευκάδος υπήρξε συγκοινωνία πολύ αργότερα.

1.3 Ο λόγος για τη βιοπάλη. Η χηρεία και το βίωμα του πόνου.

Η βιοϊστορία της Γκόλφως έχει κεντρικό θέμα την απώλεια του άνδρα της. Την Γκόλφω την αρραβωνιάσανε, όπως η ίδια εξομολογήθηκε, όταν ήταν 17 χρονών. Έμεινε πέντε χρόνια αρραβωνιασμένη και το 1952 πήρανε τον άνδρα της φαντάρο στην Κορέα. Ο άνδρα της πήγε εθελοντής αφού, σύμφωνα με τα λεγόμενα της Γκόλφως, αυτή ήταν η διαταγή της βασίλισσας Φρειδερίκης μόνο που, κατά την

άποψη της, αυτοί που πήγαν στην Κορέα ξεγελάστηκαν λόγω ότι τους είχαν τάξει πολλά χρήματα ενώ στην πραγματικότητα αυτό δεν έγινε. «Έφυγε ένα καράβι φορτωμένο και γύρισε ένα καράβι αδειανό». Η Γκόλφω περιγράφει τους κοινωνικούς κανόνες που υπήρχαν εκείνη την εποχή και λέει τα εξής : «Αυτόν που μας αρραβωνιάζανε οι γονείς μας, μ' αυτόν έπρεπε να παντρευτούμε είτε ήταν καλός είτε ήταν κακός, είτε άρρωστος είτε υγιής. Εγώ είπα να μην τον πάρω, αλλά με πείσανε και μου είπαν ότι θα' ταν προσβολή να τον επαρατήσω. Η πεθερά μου και μένα και την κουνιάδα μου δεν μας άφηνε ούτε ρούχα να αλλάξουμε, ούτε να στολιστούμε, ούτε στην εκκλησία να πάμε και αυτό, για να κρατάμε λύπη για το παιδί της, που ήταν στον πόλεμο. Και κείνη έκλαιγε συνέχεια και θρηνούσε²⁰».

Ο άνδρας της γύρισε στο Μεγανήσι το 1954 και το 1955 στεφανώθηκε. Ο ίδιος έμεινε μαζί της 40 μέρες μετά το γάμο και έπειτα έφυγε να μπαρκάρει στα καράβια. Έγκυος η Γκόλφω κατέληξε να μένει με την πεθερά της και τη συννυφάδα της. Μετά το τέλος του β' παγκοσμίου πολέμου οι περισσότεροι Μεγανησιώτες γίνονταν ναυτικοί, μέχρι και το τέλος του 20^{ου} αι. Επειδή δεν υπήρχε Λύκειο στο νησί οι οικογένειες των ναυτικών εγκαθίσταντο σε μεγάλα λιμάνια, όπως αυτό του Πειραιά και της Πάτρας. Αυτό γινόταν, γιατί εκεί ξεμπάρκαραν οι ναυτικοί. Αυτός είναι ένας βασικός λόγος που οδήγησε στην εσωτερική μετανάστευση.

Η ίδια αφηγείται τη ζωή της με τόση πίκρα, γιατί αναγκάζεται να ζει συνεχώς με μία απώλεια. Πρώτα του πατέρα της και έπειτα του άνδρα της, αφού μαθαίνει πως σ' ένα από τα ταξίδια του στην Αμερική σκοτώνεται, πέφτοντας από τη γέφυρα του караβιού.

Από κει και πέρα, η Γκόλφω θα αφιερώσει τη ζωή της στο να αναθρέψει αξιοπρεπώς την κόρη της. Θεωρεί υποχρέωση της να εργάζεται οπουδήποτε, ώστε να μη λείψει τίποτα στο παιδί της. Εργάστηκε ως νοσοκόμα, ως υπάλληλος σε φούρνο, ως αγρότισσα σε χωράφια. Δεν θεώρησε ποτέ της κάποια δουλειά ντροπιαστική. Η ίδια λέει : «Περπατούσα ξυπόλητη χειμώνα-καλοκαίρι και ακόμα μέχρι τώρα δεν έχω φορέσει ποτέ μου κάλτσες. Έχω καταφέρει να ξεγεννήσω 20 παιδιά πάνω στο Μεγανήσι». Η συζήτηση οδηγήθηκε και στην ανταμοιβή της. Η ίδια λέει πώς, όταν ξεγεννούσε, «για τα σαχάκια» της δίνανε 100 δρχ. Για τις ενέσεις που έκανε σε ηλικιωμένους ανθρώπους άλλοτε τις δίνανε 10 δρχ. ή 20 δρχ. πολλές φορές βέβαια,

---

²⁰ Οι συνθήκες της ζωής της Γκόλφως την ανάγκασαν να ζει μέσα σε ένα κλίμα απώλειας και πένθους. Και σ' αυτή την περίοδο της ζωής της ακούει μοιρολόγια και λόγια λύπης.

αν ήταν φτωχός ο άρρωστος, δεν της έδιναν τίποτα. «Δεν καταδεχόμουν να μου δώσουν να φάω ή κάτι σε είδος. Ήθελα να δείχνω πως έχω λεφτά και πως δεν είμαι ζητιάνα. Ούτε για το παιδί μου ήθελα να λένε πως η μάνα του διακονεύει. Κατάφερα να δημιουργήσω και ένα μικρό κοπάδι από πρόβατα. Κάθε Πάσχα πουλούσα 5 με 6 αρνιά και έτσι κατάφερα να ζω αξιοπρεπώς».

Ένα μεγάλο μέρος της αφήγησης της Γκόλφως αφορούσε τα βιοποριστικά της επαγγέλματα. Αν και θεωρούσε τον εαυτό της άτυχο, το τραγούδι τη συνόδευε σε ό,τι και αν έκανε. Η ίδια δημιουργούσε αυτοσχέδια τραγούδια για κάθε της εργασία. Άλλα τραγούδια είχε δημιουργήσει για το τίναγμα της ελιάς και άλλα καθώς έγενεφε στον αργαλειό της. Η Γκόλφω έχει ένα μοναδικό ταλέντο να συνθέτει στίχους, οι οποίοι την συνόδευαν σε κάθε της δραστηριότητα.

Αναφερόμενη στα επαγγέλματα που έκανε, μίλησε και για τη δουλειά της σ' ένα φούρνο. Ο φούρναρης, έλεγε, έκρυβε τα λεφτά σε ένα κουτί όσο δούλευα εγώ. «Εκεί τα μέτραγε κάθε μέρα και τα έβγαζε σωστά». Η αναφορά της αυτή ήταν ένας υπαινιγμός για την τιμιότητά της. Η τιμή της ήταν ένα σημαντικό εφόδιο, για να χαίρει μέχρι και σήμερα του σεβασμού των συγχωριανών της.

Στο Κατωμέρι μέχρι περίπου και τα μέσα του 20^{ου} αι. υπήρχε το θέμα της τιμής-ντροπής. Σύμφωνα με τον Α. Τσαντηρόπουλο « ως κώδικες ηθικών αξιών η τιμή και η ντροπή συνιστούν ένα μηχανισμό κοινωνικού ελέγχου με ισχύ σε κοινότητες ανθρώπων των οποίων η καθημερινή κοινωνική ζωή καθορίζεται σημαντικά από ένα δίκτυο στενών διαπροσωπικών σχέσεων. Αυτό σημαίνει ότι η ένταξη του ατόμου στην κοινότητα καθορίζεται από την αποδοχή και την προσκόλληση σ' αυτές τις αξίες, ενώ η μεριμνά του γι αυτές μπορεί να βοηθεί ως ένα μέτρο του βαθμού κοινωνικής του ένταξης»²¹. Στο Κατωμέρι υπήρχε πολύ ισχυρό το ζήτημα της τιμής, γι' αυτό και η νύφη έπρεπε να δείξει το «μπαϊράκι», το οποίο ήταν ένα πουκάμισο που της το δίνανε την πρώτη νύχτα του γάμου, για να δουν αν αυτή ήταν παρθένα, και την άλλη μέρα το δείχνανε σ' όλο το χωριό. Αυτό σηματοδοτούσε την τιμιότητά της.

Στο Κατωμέρι τόσο σημαντικό ήταν το ζήτημα της τιμής, ώστε ο γάμος γινόταν με συνοικέσιο. Ο γονιός αποφάσιζε με ποιόν θα παντρέψει το παιδί του, αρκεί η οικογένεια με την οποία θα συμπεθέριαζαν να 'ταν «σεβαστική». Μια κοινωνία άλλωστε που στηριζόταν στην πατριαρχία έπρεπε να εφεύρει κανόνες, για

---

²¹ Βλ. Τσαντηρόπουλος Α., *Η βεντέτα στη σύγχρονη ορεινή Κρήτη*, Πλέθρον, Αθήνα, 2004, σελ. 48.

να συνετίζει «ηθικά» τις γυναίκες. Στην ελληνική κοινωνία, οι αξίες της τιμής και της ντροπής μπορούν να ερμηνεύουν κατά κάποιο τρόπο τους λόγους για τους οποίους οι γυναίκες είχαν μια συγκεκριμένη αντιμετώπιση από τους άνδρες. Οι άνδρες πίστευαν ότι οι γυναίκες παρασύρονταν πιο εύκολα σε ανήθικες πράξεις, ενώ εκείνοι όντας ισχυρότεροι έπρεπε να τις συνετίζουν. Οι αξίες αυτές καθορίζουν το τι είναι καλό και τι είναι κακό σε μια κοινωνία, για να διαφυλαχτούν και για να τηρηθούν κάποιοι κανόνες.

Στο Μεγανήσι παλιότερα οι σχέσεις ανδρών και γυναικών δεν ήταν ισότιμες. Η γυναίκα ήταν υποχρεωμένη να βοηθάει τον άνδρα της στις δουλειές του και να τον υπηρετεί. Ακόμη και σήμερα που οι γυναίκες δουλεύουν και μπορούν να συνεισφέρουν οικονομικά στην οικογένεια είναι πάλι κάτω από την επιρροή του άνδρα τους. Η έκφραση που χρησιμοποιούν στο Μεγανήσι, για να περιγράψουν αυτή την σχέση, είναι πως η γυναίκα πρέπει να' ναι «κάτω από ανδρός σκέπη», όπως και σε περίπτωση χηρείας έλεγαν «ωχ! Την καημένη έμεινε χήρα, «πάνε τα φτερά της». Ο διαχωρισμός αυτός του φύλου γίνεται εμφανής και στους χώρους διασκέδασης. Στο Μεγανήσι τα καφενεία είναι μόνο για άντρες. Οι γυναίκες θα περάσουνε θα χαιρετήσουνε, αλλά δεν θα μούνε μέσα. Ο διαχωρισμός του φύλου επίσης γίνεται αισθητός και στην εκκλησία. Οι άνδρες του χωριού κάθονται στις μπροστινές θέσεις, ενώ οι γυναίκες κάθονται πίσω. Συνομιλώντας με κάποια χωριανή μου λέει: «πού θα κάτσεις; γιατί εδώ εμείς καθόμαστε χωριστά από τους άνδρες», μιας και εγώ συνοδεύομαι από το φίλο μου. Και παλιότερα αλλά και σήμερα υπήρχαν και υπάρχουν καθαρά ανδρικά και καθαρά γυναικεία επαγγέλματα. Κατ' εξοχήν γυναικείο ήταν αυτό της κεντήστρας, το οποίο ακόμη και σήμερα προσφέρει σημαντική οικονομική βοήθεια στην οικογένεια. Κατ' εξοχήν ανδρικό επάγγελμα ήταν και είναι το ψάρεμα. Υπήρχαν βέβαια περιπτώσεις στις οποίες στη βάρκα βοηθός του ψαρά ήταν η γυναίκα του, διότι ο ίδιος ο ψαράς δεν ήθελε να πληρώσει κάποιο βοηθό. Σε μια κοινωνία πατριαρχική, όπως ήταν το Κατωμέρι μέχρι και τα τέλη του 20^{ου} αι., τα νεαρά κορίτσια μάθαιναν από τις μητέρες τους να υπηρετούν τα άρρενα μέλη της οικογένειας. Όπως έλεγαν «ο αδερφός δεν ήταν υποχρεωμένος να πάει ποτήρι νερό στην αδερφή, η αδερφή όμως ήταν». Η γυναίκα, για να παντρευτεί, έπρεπε να δώσει προίκα στον άντρα της, από την οποία ζητάγε ένα μέρος ο γαμπρός και το υπόλοιπο που θα του διέθεταν ήταν στην κρίση των γονιών της νύφης. Η προίκα πολλές φορές μετατρέποταν σε παζάρι. Στο «χαρτί του γάμου» ή αλλιώς στο «χαρτί της συμπεθεριάς» γράφονταν αναλυτικά η προίκα που θα έδινε η νύφη. Το

χαρτί, που το υπέγραφε ο πατέρας της και ο πατέρας του γαμπρού, το τυλίγανε σε ένα χρωματιστό μαντήλι και το δίνανε την ημέρα του γάμου στο τέλος του μυστηρίου στο γαμπρό. Σήμερα, βέβαια, οι νέοι άνθρωποι διαλέγουν μόνοι τους ποιόν θα παντρευτούν.

Ένα πρόσωπο, για να 'ναι αποδεκτό από την κοινωνία, πρέπει να διαφυλάττει την τιμή και την υπόληψή του. Αν το ίδιο δεν είναι σε θέση να το κάνει, πρέπει να το συνετίζει ο οικογενειακός του περίγυρος. Με βάση τις αρχές αυτών των αξιών, η γυναίκα δε μπορούσε να παρεκκλίνει σε κάτι που θα ήταν ανήθικο και προσβλητικό για την οικογένειά της. Σύμφωνα με τον Παπαταξιάρχη Ε., «τιμή είναι η αξία ενός προσώπου τόσο ενώπιον της συνείδησής του, όσο και ενώπιον της κοινωνίας του». Η τιμή συνδέει το ηθικό πρόσωπο με την κοινωνία. Όποιος δε διασφαλίζει την τιμή του χάνει το κοινωνικό γόητρο, την αξία της «ντροπής», την οποία ο ίδιος την προσδιορίζει ως «σεμνότητα, αγνότητα και συστολή»²². Στον ελλαδικό χώρο²³ πίστευαν πώς η γυναίκα είναι πιο επιρρεπής στα σεξουαλικά της ένστικτα και παρασύρεται πιο εύκολα από τον άνδρα. Ο μόνος τρόπος, για μη συμβαίνει αυτό, είναι να διακρίνουν το γυναικείο ήθος η σεμνότητα, η αγνότητα και η συστολή. Η τιμή προσδίδει κοινωνική δύναμη, γι' αυτό η εξασφάλισή της θεωρείται πολύ σημαντική. Είναι σημαντικό στοιχείο της ταυτότητας του Κατωμερίτη. Αποτελεί κατά βάση μια αξία κοινωνικού γοήτρου και ως τέτοια η διατήρηση ή η επαύξησή της εξαρτάται στενά από το διαρκή αγώνα του ατόμου για τη δημόσια αναγνώριση της, κριτές της οποίας είναι οι γείτονες, οι φίλοι, οι εχθροί, οι ανταγωνιστές. «Ο κοινωνικός κόσμος παρέχει την αναγνώριση, την εκτίμηση, ένα λόγο ύπαρξης»²⁴.

---

²² Βλ. Παπαταξιάρχη Ε., Παραδέλλης Θ., *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Πανεπιστήμιο Αιγαίου-Καστανιώτης, Αθήνα, 1992, σελ. 44-46.

²³ Όπως αναφέρει και ο Α. Τσαντηρόπουλος οι πληθυσμοί που εκτείνονται γύρω από τη λεκάνη της Μεσογείου, σε μια πολύ ευρεία περιοχή, από τη Ν. Πορτογαλία μέχρι την Τουρκία και από την Ν. Γαλλία μέχρι τη Β. Αφρική, έχουν περισσότερο από αλλού ένα συστηματικό και έντονο ενδιαφέρον για την υπόληψή τους, το οποίο εκφράζεται με ένα δυαδικό αξιακό σύστημα : την τιμή και την ντροπή. Βλ. Τσαντηρόπουλος Α., *Η βεντέτα στη σύγχρονη ορεινή Κρήτη*, Πλέθρον, Αθήνα, 2004, σελ. 47-49.

²⁴ Βλ. Σύγχρονα Θέματα., «Pierre Bourdieu», Πάνδημος Ψηφιακή βιβλιοθήκη Παντείου Πανεπιστημίου, <http://library.panteion.gr:8080/dspace/bistream/123456789/1200/1/bourdieu.pdf>., 10 Οκτωβρίου 2010

1.4 Ο λόγος για τη βιοπάλη σήμερα.

Η Γκόλφω έμαθε από μικρή ηλικία να παλεύει, για να επιβιώσει. Ακόμα και σήμερα κάνει οποιαδήποτε δουλειά. Αν τη ρωτήσεις γιατί το κάνει, θα σου πει ότι έχει υποχρέωση να βοηθήσει την κόρη της, παρόλο που η ίδια πλέον έχει τη δική της οικογένεια στη Θεσσαλονίκη. Απ' το πρωί που θα ξυπνήσει θα πάει στο χωράφι της να ποτίσει τα λαχανικά, θα πάει στο κοπάδι της να το ταΐσει και θα περάσει από τα μνήματα, αφού άλλη μια εργασία της είναι να καθαρίζει τους τάφους και να ανάβει τα καντήλια.

Σε κάθε της δραστηριότητα τη συνοδεύει και ένα τραγούδι. Μέχρι και σήμερα δε δίδαξε τον τρόπο με τον οποίο μοιρολογεί ούτε στην κόρη της ούτε σε άλλη γυναίκα στο Μεγανήσι.

Η σύνδεση της με το μοιρολόι έχει συμβολική αξία. Η σύνδεση αυτή παραπέμπει στο πώς μεγάλωσε η Γκόλφω. Ορφανή από πατέρα στα πρώτα της χρόνια και ύστερα χήρα, νιώθει, ακόμη και σήμερα, έντονα τη μοναξιά, αφού δεν είναι κοντά της η κόρη της, αλλά ούτε και κάποιος συγγενής της. Η ίδια όμως ευχαριστεί το θεό για όσα της έδωσε και δεν έχει παράπονο από κανένα συγχωριανό της. Λέει πως όλοι την καλημερίζουνε και όλοι νοιάζονται γι' αυτήν.

Η Γκόλφω είναι μία βαθιά θρησκευόμενη γυναίκα. Προσεύχεται, νηστεύει, πηγαίνει στην εκκλησία. Είναι βέβαια και αρκετά θρησκώληπτη. Πολλές φορές μου είπε πως στο χωράφι που πηγαίνει συναντά δύσκολες καταστάσεις, σταλμένες από το διάβολο. «Μου' χουν πει πως είμαι αλαφροϊσκιωτη και γι' αυτό συμβαίνουν σε μένα αυτά». Η Ν. Σερεμετάκη ορίζει τον «αλαφροϊσκιωτο» ως εξής: «το αλαφροϊσκιωτο άτομο είναι μια μορφή που συμπεριλαμβάνει όσο και εκμεταλλεύεται την εναλλαγή μεταξύ παρουσίας και απουσίας ή ορατού και αοράτου»²⁵. Πάνω της η Γκόλφω έχει 6 φυλακτά για να προστατεύεται από το κακό, όπως λέει. Στο Μεγανήσι οι κάτοικοι έχουν έντονα αναπτυγμένο το θρησκευτικό συναίσθημα. Συνέβη ένα περιστατικό στο Κατωμέρι περίπου πριν 20 χρόνια. Ο παπάς του χωριού αρρώστησε και νήστεψε όλο το νησί. «Τρεις δαίμονες βγάλανε από μέσα του. Με τη νηστεία μας θεραπεύτηκε», αναφέρει η Γκόλφω.

---

²⁵ Βλ. Σερεμετάκη Ν., *Η τελευταία λέξη στις Ευρώπης τα άκρα*, Νέα σύνορα- Α.Α Λιβάνη, Αθήνα, 1999, σελ. 275.

Η κόρη της επισκέπτεται το Κατωμέρι κάθε Χριστούγεννα, Πάσχα και καλοκαίρι, όπως και πολλοί μετανάστες που ζουν σε Αυστραλία και Αμερική. Μετανάστευσαν από το Μεγανήσι κυρίως όσοι ήθελαν να γίνουν ναυτικοί. Το 90% του ανδρικού πληθυσμού από την δεκαετία του 50' μέχρι και τα τέλη του 20^{ου} αι. μπάρκαρα σε εμπορικά πλοία και πολλοί από αυτούς έμειναν μόνιμα σε Αυστραλία και Αμερική.

Επίσης στο νησί, γυρίζουν και οι νέοι που έχουν φύγει για σπουδές, μιας και οι Μεγανησιώτες θεωρούν πολλή σημαντική τη μόρφωση ενός ανθρώπου.

Η Γκόλφω παραπονιέται πως πλέον στο νησί δε γίνονται γάμοι. Εκείνη θυμάται απ' τα νεανικά της χρόνια το τελετουργικό του γάμου. « Δεν παντρεύονται πλέον, όπως παντρεύονταν παλιά, όλοι θέλουν να παντρευτούν στη Λευκάδα ή όπου αλλού κατοικούν. Ο γάμος εδώ κρατούσε δέκα μέρες. Τώρα, οι περισσότεροι παντρεύονται με πολιτικό γάμο». Ο γάμος, άλλωστε, για τους Μεγανησιώτες αποτελεί και μια αφορμή για διασκέδαση.

Συμπεράσματα

Δεν συναντάμε κανένα άλλο είδος μουσικής έκφρασης στο νησί πέραν από το μοιρολόι της Γκόλφως. Είναι η μοναδική φορέας του εντόπιου μουσικού στοιχείου, η οποία κρατά ακόμη και σήμερα ζωντανό το μοιρολόι στο Κατωμέρι. Πεθαίνοντας η ίδια, ίσως να μη βρεθούν άλλοι συνεχιστές του μοιρολογιού. Η ακρόαση του μοιρολογιού είναι ίσως το «μόνο μέσο που εξασφαλίζει τη συνέχεια της μουσικής παράδοσης».²⁶ Μία γυναίκα που έχει περάσει τόσο δύσκολα στη ζωή της, που είναι τόσο πικραμένη και πονεμένη είναι η πλέον κατάλληλη, για να ναι ο κυριότερος εκφραστής της ανθρώπινης ψυχής. Μέσα από την αμεσότητα της προφορικής επικοινωνίας, δραστηριοποιεί όλες τις αισθήσεις. Η Γκόλφω δεν μεταδίδει μόνο πληροφορίες για το βίο του νεκρού, αλλά μεταδίδει τον πόνο της, τον καημό της την ψυχή της, βάζει στο μοιρολόι όλο της τον εαυτό. Σε μια ιερή βδομάδα πόνου όπως είναι η Μ. Εβδομάδα η Γκόλφω είναι η «κορυφαία» καθώς λέει το μοιρολόι της

---

²⁶ Βλ. Μπλάκινγκ Τ., *Η έκφραση της ανθρώπινης μουσικότητας*, μτφρ. Γρηγορίου Μ., Νεφέλη, 1981, Αθήνα, σελ. 28.

Παναγίας. Σε κάθε περίπτωση μετριάζει τον πόνο και τον απαλύνει. Στέκεται με σεβασμό μπροστά στην οδύνη και προσπαθεί να την κατευνάσει.

Σε πολύ μικρή ηλικία βρέθηκε να ζει με την απώλεια. Βιώνοντας τον πόνο για την απουσία του συζύγου της, η μητέρα της ανάγκασε και την Γκόλφω να βιώνει το δικό της σιωπηλό πόνο. Έμαθε να ζει μ' αυτόν και ήταν κύριος εκφραστής του, αφού, χάνοντας αργότερα και τον άνδρα της, η Γκόλφω βρέθηκε να ζει μαυροφορεμένη και αναγκασμένη να παλεύει, για να μεγαλώσει την κόρη της. Υπακούοντας στους ηθικούς κανόνες του νησιού, δεν ξαναπαντρεύτηκε παρά έμεινε πιστή κατά κάποιο τρόπο στον πρώτο άνδρα της ζωής της.

Η μουσική ήταν μια από τις κύριες διεξόδους της, είτε με τη μορφή ενός χαρούμενου τραγουδιού, που τη συνόδευε στην καθημερινότητά της, είτε με τη μορφή του μοιρολογιού, που της επέτρεπε να ξεσπάει και να εξωτερικεύει τον εσωτερικό της κόσμο. Δημιουργεί έτσι μια βιωματική σχέση με το μοιρολόι, ακόμη και μέχρι σήμερα.

Εκείνη προσπαθεί να κρατήσει στο Κατωμέρι την ανάγκη που έχει ο άνθρωπος να εκφραστεί μέσα από τη μουσική, ενώ η ίδια λυτρώνεται μέσα από αυτή και προσπαθεί να τη μεταδώσει και στους συγχωριανούς της. Η μουσική είναι συνδεδεμένη με ανθρώπινα συναισθήματα. Θα μπορούσαμε να πούμε πως αυτά συνιστούν το πρωτογενές της υλικό. Το μοιρολόι γίνεται κοινό κτήμα για τη Γκόλφω και για τους παρευρισκόμενους αφού δεν υπάρχει άνθρωπος που να μην έχει νιώσει πόνο. Η μουσική όπως η γλώσσα και ίσως η θρησκεία αποτελούν χαρακτηριστικά γνωρίσματα του ανθρώπινου είδους. Η μουσική της Γκόλφως μπορεί να γίνει «ένα πολύτιμο εργαλείο για την ανάπτυξη του μυαλού, του σώματος και των αρμονικών κοινωνικών σχέσεων».²⁷ Είναι η μοναδική δημιουργός μιας εντόπιας μουσικής. Το μοιρολόι της είναι το μοναδικό ζωντανό μουσικό στοιχείο πάνω στο νησί. Επειδή προσπαθεί να το διατηρεί, παρευρίσκεται σε κάθε κηδεία και, για τον ίδιο λόγο, είναι παρούσα τη Μεγάλη Εβδομάδα, για να θρηνήσει. Η φωνή της αντιπροσωπεύει και θα αντιπροσωπεύει τη μουσική παράδοση στο Κατωμέρι.

---

²⁷ Βλ. Μπλάκινγκ Τ., *Η έκφραση της ανθρώπινης μουσικότητας*, μτφ. Γρηγορίου Μ., Νεφέλη, 1981, Αθήνα, σελ. 17.

2. Ο ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΜΟΙΡΟΛΟΓΙΟΥ

2.1 Το μοιρολόι στη ζωή της Γκόλφως

Η καθημερινή επαφή της Γκόλφως με το πένθος και το μοιρολόγισμα της μητέρας της, η μοναδική της ικανότητα να εφευρίσκει στίχους και να τους εμπλουτίζει μουσικά, ώστε να την συνοδεύουν σε διάφορες δραστηριότητές της, κάθε μουσικοπολιτισμική δραστηριότητα στο νησί, όπως ήταν τα πανηγύρια, οι γάμοι ή οι κηδείες, όλα αυτά περιγράφουν το βιοϊστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο η Γκόλφω συνθέτει, «αναπλάθοντας με αφηγηματικό ή διαλογικό τρόπο τη μουσική της ταυτότητα»²⁸.

Ο βιοϊστορικός λόγος της Γκόλφως μεταφέρει μουσικά βιώματα και εμπειρίες που συνδέονται με την ορφάνια της, και στην παιδική της ηλικία και στην νεανική της. Αλλά και τώρα, στα γηρατειά της, το μοιρολόι τη συνοδεύει. Η ίδια συνθέτει τραγούδια για το γάμο, για την καλλιέργεια της γης, για το τάισμα των ζώων, για τη γέννηση ενός παιδιού. Αλλά η σχέση της με το μοιρολόι είναι καθοριστική και αυτό, γιατί μέσω του μοιρολογίου αναπλάθει τον εαυτό της. Βρίσκεται ξανά στη θέση στην οποία βρισκόταν ως ορφανή και ως χήρα. Είτε μοιρολογεί για συγγενή της είτε για ξένο, αναβιώνει το μεγάλο της πόνο. Από μικρό παιδί άκουγε τη μάνα της να κλαίει, να δέρνεται και να μοιρολογεί. Ο πόνος έγινε βίωμά της από την ηλικία των δέκα ετών. Έτσι, στα νεανικά της χρόνια αρχίζει να μοιρολογεί δημόσια στις κηδείες. Βέβαια, πέραν του μοιρολογίου, τραγουδούσε και σε γάμους και σε άλλες τοπικές εκδηλώσεις.

Τα μοιρολόγια τα οποία συνθέτει είχαν και έχουν πάντα βιογραφικό περιεχόμενο. Αν δεν ήξερε το βίο κάποιου νεκρού, ρωτούσε τους παρευρισκομένους και, μαθαίνοντας γι' αυτόν, συνέθετε το μοιρολόι. Η φήμη της έφτανε και φτάνει και έξω από το Μεγανήσι, αφού πολλές φορές έχει βρεθεί να μοιρολογεί και στη Λευκάδα και στην Πρέβεζα και στην Άρτα. Αρκεί, όπως λέει η ίδια, να τη συνοδεύει κάποιος. Και το 2007 βρέθηκε στο Κομένο της Άρτας, για να ερμηνεύσει ένα μοιρολόι που είχε συνθέσει η ίδια για το ολοκαύτωμα του Κομένου από τους Γερμανούς.

---

²⁸ Βλ. Κάβουρας Π., *Ανθρωπολογία της μουσικής. Μέθοδοι και τεχνικές έρευνας*, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 2000, σελ. 44.

Το μοιρολόι της γίνεται πιο δραματικό και λυπητερό, όταν ο νεκρός είναι νέος. Η Γκόλφω μέσω του μοιρολογιού επιτυγχάνει μια κοινωνική αναγνώριση, μια προσωπική διάκριση μέσα στην κοινωνία. Παρόλο που οι γυναίκες ζούσαν μέσα σε έναν ανδροκρατούμενο κόσμο κυριαρχούσαν σε όλες τις τελετουργίες. «Αναλάμβαναν ένα διαμεσολαβητικό ρόλο ανάμεσα στο μέσα και στο έξω»²⁹. Είναι ικανές να επικοινωνούν και μ' ένα μεταφυσικό χώρο. Εκείνες έρχονται αντιμέτωπες και με τον ψυχικό και με το σωματικό πόνο. Οι γυναίκες είναι το επίκεντρο στο φαινόμενο του μοιρολογιού, ενώ οι άντρες παραμερίζονται. «Γύρω από το νεκρό αναπτύσσουν ένα γυναικείο κόσμο καθ' όλη τη διάρκεια του πένθους. Οι γυναίκες σε φαντασιακό επίπεδο φτιάχνουν γέφυρες επικοινωνίας με το νεκρό και τον κάτω κόσμο»³⁰.

Η πολιτισμική δύναμη των γυναικών στηρίζεται λοιπόν στις δημόσιες τελετουργίες, οι οποίες συνιστούν έτσι ένα τρόπο ισχυροποίησής τους. Εδώ θα πρέπει να τονίσουμε πως το μοιρολόι είναι ένα προϊόν προφορικότητας στο Μεγανήσι. Οι περισσότερες γυναίκες ήταν και είναι αναλφάβητες, όπως και η Γκόλφω. Η προφορικότητα είναι το κατ' εξοχήν χαρακτηριστικό του πολιτισμικού χώρου των γυναικών και αποτελεί και μια από τις αιτίες της κοινωνικής περιθωριοποίησης. Μέσω του μοιρολογιού επιβεβαιώνουν την ατομική τους ταυτότητα και την ταυτότητα τους ως μελών της θρηνητικής ομάδας και του κοινωνικού συνόλου. Η Ν. Σερεμετάκη αναφέρει « πως σε μια και μόνο τελετουργία, αυτή του μοιρολογιού οι γυναίκες υφαίνουν τα ποικίλα στοιχεία της παράστασης – πόνο, βιογραφία, ταυτότητα φύλου και διεκδίκηση αλήθειας. Μέσω του μοιρολογιού οι γυναίκες μπορούν να προκαλούν κοινωνικοπολιτική αντίσταση»³¹.

Η ικανότητα της Γκόλφως να δημιουργεί μοιρολόγια (στιχουργικά και μουσικά) και να τα αποδίδει με δραματικότητα και σπαραγμό είναι το εισιτήριό της, για να πηγαίνει σε κηδείες έξω από το Μεγανήσι. Η Γκόλφω συνειδητοποιεί «πως ο πόνος και το κλάμα ενώνει τους ανθρώπους, αφού ο θάνατος χωρίζει και απελίζει. Η ιδέα του θανάτου σε γενικές γραμμές προκαλεί αναστάτωση στην ανθρώπινη κοινωνία. Την επίγνωση ότι θα πεθάνουμε εξισορροπεί η συλλογικότητα, η οποία

---

²⁹ Βλ. Σερεμετάκη Ν., *Η τελευταία λέξη της Ευρώπης τα άκρα*, Νέα σύνορα-Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1999, σελ. 112.

³⁰ Ο.π. σελ. 112.

³¹ Ο.π. σελ. 112.

αποτυπώνεται σε μια λυτρωτική τελετουργικότητα, όπου βλέπουμε να συνεργούν προσωπικά βιώματα και χριστιανική διδασκαλία παράλληλα.

Μέσα από διάλους τελετουργικότητας επιδιώκεται εξομάλυνση της αδυναμίας αποδοχής ενός θανάτου»³². Η Γκόλφω επιτυγχάνει αυτή την εξομάλυνση. Είναι κατάλληλη να αποδώσει τον πόνο μιας χήρας ή ενός ορφανού παιδιού, γιατί εκείνη τη στιγμή βιώνει το δικό της προσωπικό πόνο.

Το μοιρολόι γίνεται σύμβολο που μεταφέρει νοήματα και αξίες για την ίδια τη ζωή. Τα συναισθήματα που προκαλεί στους ανθρώπους ο θάνατος, η Γκόλφω τα έχει βιώσει και μπορεί μέσω του μοιρολογιού της να τα αποδώσει. Θέλει να μοιρολογεί ,γιατί μ' αυτόν τον τρόπο «λυτρώνεται», ξεθυμαίνει και ξεσπά για όλα αυτά που έχει αντιμετωπίσει στη ζωή της. Η Γκόλφω, μέσα από τις συζητήσεις που πραγματοποιήθηκαν, δίνει ιδιαίτερη σημασία στην εκφραστικότητα και τη δεξιοτεχνία ενός μοιρολογιού. Στην ερώτηση ποιες θεωρούνται καλές μοιρολογίστρες ή ίδια λέει: « καλή μοιρολογίστρα είναι αυτή που κάνει τους άλλους να κλαίνει. Αυτή που θα στολίζει περισσότερο το μοιρολόι με αναστεναγμούς και λυγμούς». Θεωρεί τον εαυτό της άξιο να μοιρολογεί και πιστεύει ότι το κάνει όπως πρέπει. «Οι ζωντανοί τη στιγμή του θανάτου έρχονται αντιμέτωποι με την απόλυτη ετερότητα, το κατ' εξοχήν αλλότριο, το μη είναι, που συγκροτεί φαντασιακά το μεταφυσικό»³³. Μέσω του μοιρολογιού της η Γκόλφω οικειοποιείται το ξένο.

Μέσα από το μοιρολόι αναπλάθει μνήμες, μεταφέρει εικόνες, δημιουργεί τις συνθήκες εκείνες, ώστε να εκφραστούν οι άνθρωποι που παρευρίσκονται σε μια κηδεία. Η Γκόλφω θεωρεί υποχρέωσή της να παρευρεθεί σε οποιαδήποτε κηδεία στο Μεγανήσι. Όλοι περιμένουν εκείνη και φυσικά δεν πληρώνεται γι' αυτό. Γι' αυτήν της τη λειτουργία δεν υπάρχει οικονομικό όφελος.

Η Γκόλφω προσπαθεί να τιθασεύσει τη βία που εκπροσωπεί ο θάνατος. Προσπαθεί με άλλα λόγια μέσω του μοιρολογιού της να ερμηνεύσει και να χειραγωγήσει το θάνατο, να μετριάσει τον πόνο των πενθούντων. Έτσι, γίνεται το μέσο επικοινωνίας των πενθούντων με το νεκρό. Η ατομική της έκφραση γίνεται συλλογική έκφραση της κοινότητας, συμβάλλοντας στην εκτόνωση των γυναικείων

---

³² Βλ. Ψυχογιού Ε., «Μαυρηγή» και Ελένη. Τελετουργίες θανάτου και αναγέννησης, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα, 2008, σελ. 137.

³³ Βλ. Χερουβείμ Φ., Το μοιρολόι της Παναγίας στη Μονή Νάξου, Πτυχιακή εργασία, ΤΛΠΜ, Άρτα, 2008, σελ. 26.

συναισθημάτων. Προκαλεί το θαυμασμό και το σεβασμό των μελών της υπόλοιπης κοινότητας.

2.2 Το σώμα της Γκόλφως και οι εκφράσεις του

Αν ερμηνεύσει κανείς τις κινήσεις και τις εκφράσεις της Γκόλφως, μπορεί να καταλάβει και να αντλήσει πληροφορίες για τους κοινωνικούς κανόνες του τόπου όπου μεγάλωσε, όπως και για τον πολιτισμό του. Χρησιμοποιήθηκαν στη κοινωνική ανθρωπολογία δύο έννοιες που βοηθούν στην πληρέστερη κατανόηση του δρώντος προσώπου, η έννοια της *κοινωνικής εμπειρίας* και η έννοια της *επιτέλεσης*³⁴.

Η κοινωνική εμπειρία αναφέρεται στους ρόλους τους οποίους αναλαμβάνει ο άνθρωπος στην κοινωνία, όπως και στην πορεία του στον κύκλο της ζωής. Η πορεία αυτή δεν είναι ταυτόσημη για όλους τους ανθρώπους. Σε κάθε άνθρωπο συμβαίνουν διαφορετικά γεγονότα. Η πραγματικότητα βιώνεται λοιπόν διαφορετικά από τον καθένα. Η κοινωνική εμπειρία εγγράφεται στο σώμα. Με βάση τη συνολική κοινωνική εμπειρία, τα υποκείμενα αποκτούν κίνητρα και στόχους, τους οποίους προσπαθούν να υλοποιήσουν μέσα από πρακτικές. Μια τέτοια πρακτική είναι και το μοιρολόι. Η κοινωνική εμπειρία της Γκόλφως έχει ως κύριο γνώρισμα τον ψυχικό πόνο, λόγω της απώλειας των αγαπημένων της προσώπων, αλλά και το σωματικό πόνο, λόγω του ότι για βιοποριστικούς λόγους δούλεψε σε πολύ σκληρές δουλειές. Η ίδια λοιπόν, μέσα από την πρακτική του μοιρολογιού, ξεσπά για τα βάσανα που της έχει δώσει η ζωή.

Η επιτέλεση αποτελεί το δημιουργικό και αυτοσχεδιαστικό κομμάτι της πρακτικής. Η επιτέλεση έχει δημόσιο χαρακτήρα και εξαρτάται από την παρουσία ακροατηρίου. Η Γκόλφω με την επιτέλεση αποκαλύπτει τον εαυτό της και απευθύνει μηνύματα στον περίγυρό της. Χαρακτηρίζεται από παραστατικότητα και δραματικότητα. Τα αισθήματα είναι αναπόσπαστο μέρος της επιτέλεσης, καθώς εξωτερικεύονται μέσα από τη στάση και την κίνηση του σώματος.

Το σώμα που είναι σκυφτό, τα χέρια που χτυπούν το στήθος και τραβούν τα μαλλιά δείχνουν ένα σώμα που υποφέρει, που βιώνει θυμό.

---

³⁴ Βλ. Δημητρίου Δ., *Ανθρωπολογία των φύλων*, Σαββάλας, Αθήνα, 2001, σελ. 105-112.

Η Γκόλφω αποδέχεται το θάνατο αλλά και αντιδρά στην απώλεια. Έτσι, φαίνεται και ο διαμεσολαβητικός της ρόλος ανάμεσα στους ζώντες και στους νεκρούς, ανάμεσα στη ζωή και στο θάνατο.

«Το ανθρώπινο σώμα έρχεται στο προσκήνιο ως ένας τόπος, πάνω στον οποίο μπορούν να εκφραστούν ποικίλα σήματα προς τα έξω (κοινότητα) και προς τα μέσα (εαυτός), σε μια πορεία προς την επιτυχή πρακτική και συναισθηματική προσαρμογή στην ομάδα»³⁵. Η Χ. Βεΐκου χρησιμοποιεί τον όρο «τόπος» όχι μόνο με το αφηρημένο νόημα όπου το σώμα είναι μέσον επικοινωνίας και μεταφέρει μηνύματα, αλλά με το πρακτικό νόημα του κοινωνικού σώματος, όπου το ανθρώπινο σώμα δεν αναπαριστά την πραγματικότητα, αλλά είναι το ίδιο η πραγματικότητα που έχει βιώσει γεμάτη αντιλήψεις και συναισθήματα πολιτισμικά και κοινωνικά καθορισμένα. Είναι ένα πλέγμα όπου εγγράφονται πάνω του στοιχεία του πολιτισμού και προσωπικές συμπεριφορές. Η κοινωνία εγγράφει πάνω στο σώμα τις επιταγές της, με σκοπό το σώμα να τις «μάθει», να τις εκτελεί και να τις μεταβιβάσει. Ο P. Bourdieu διατύπωσε την έννοια του *habitus* σαν ένα περιβάλλον από κοινωνικά και συμβολικά στοιχεία που υπαγορεύουν στο άτομο το πώς να δράσει. Όλα τα μέλη της ομάδας, προκειμένου να ανήκουν στην ομάδα πρέπει να έχουν μια κοινή κοσμοθεωρία και πράξη για να πορευτούν, πρέπει να έχουν κοινές αντιλήψεις και σκέψεις.

Οι προδιαθέσεις αυτές των ανθρώπων εγγράφονται τόσο στη σκέψη όσο και στο σώμα τους. Έτσι μπορούν να ανταπεξέλθουν σε δύσκολες καταστάσεις. Με τον τρόπο αυτό το σώμα αποκτά πολιτισμικές αξίες όπου τις αποκαλύπτει και τις αναπαράγει μέσα από τη δράση του. Οι άνθρωποι βιώνουν και αναπαράγουν με το σώμα τους τις αξίες και τις αρχές της συλλογικότητας τους.³⁶ «Μέσω του *habitus* λέει ο P. Bourdieu ενσωματώνουμε μόνιμες προδιαθέσεις, οι οποίες στη συνέχεια αποτελούν έναν ανθεκτικό τρόπο να στεκόμαστε, να μιλούμε και επομένως να αισθανόμαστε και να σκεφτόμαστε».³⁷

Και η J. Cowan αναφέρει πώς ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιείται το σώμα, βιώνεται και γίνεται αντιληπτό, αντανακλά τις πρακτικές και συμβολικές

---

³⁵ Βλ. Βεΐκου Χ., *Κακό Μάτι. Η κοινωνική κατασκευή της οπτικής επικοινωνίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004, σελ 314-315.

³⁶ ο.π. σελ. 316-322.

³⁷ ο.π. σελ. 317.

δομές του εξωτερικού φυσικού, κοινωνικού και πολιτικού περιβάλλοντος.³⁸ Πάνω στο σώμα συντελείται η κοινή αντίληψη και δράση. Το σώμα μπορεί να μας βοηθήσει να κατανοήσουμε και να αναλύσουμε άλλους πολιτισμούς όπως και τον ίδιο μας τον εαυτό, καθώς ανήκει στον πολιτισμό, στην ιστορία, στην γλώσσα και στην κοινωνία.

Το σώμα της Γκόλφως φανερώνει την κοινωνική δομή, τις σχέσεις εξουσίας. Στο σώμα της αντικατοπτρίζεται ο ρόλος του κάθε φύλου χωριστά, η σύνδεση του γυναικείου φύλου με τον οικιακό χώρο και η σύνδεση του ανδρικού φύλου με το δημόσιο. Η Γκόλφω μέσω του σώματός της αντιδρούσε και αντιστεκόταν σ' αυτόν τον διαχωρισμό. Ακόμη και με τη χρήση του πόνου³⁹, όπως αναφέρει η Ν. Σερεμετάκη, προσπαθεί να ξεφύγει από την καθημερινότητα, που την τοποθετεί σε χαμηλότερη θέση στην κοινωνική ιεραρχία και κάτω από τον εξουσιαστικό λόγο των ανδρών. Μπορούμε λοιπόν να κατανοήσουμε την κοινωνία, τη συγκρότηση και τη λειτουργία των δομών, θεσμών, σχέσεων μέσα από τη μελέτη του σώματος. Η Γκόλφω διεκδικεί να απελευθερωθεί από ταυτότητες και κοινωνικά πλαίσια που επιτάσσουν την υποδεέστερη θέση της σε σχέση με τους άνδρες. Όντας μια κοινωνική κατασκευή, το σώμα χρησιμοποιείται ως μέσο προσαρμογής και ως μέσο αντίστασης.

Συμπεράσματα

Το μοιρολόι στη ζωή της Γκόλφως έχει καθοριστικό και λειτουργικό ρόλο. Ο πόνος ως χαρακτηριστικό της ζωής της βρίσκει διέξοδο στην πρακτική του μοιρολογιού, μέσω του οποίου δεν εξωτερικεύονται μόνο τα συναισθήματά της αλλά εκφράζονται και τα συναισθήματα των παρευρισκομένων, εκφράζεται το κοινό συναίσθημα.

Μέσα από το κοινωνικό φαινόμενο του μοιρολογιού τα συναισθήματά εξατομικεύονται, είναι αισθήσεις που συνδέουν το πρόσωπο, τη δράση, και το κοινωνικό περιβάλλον. Ο τρόπος που η Γκόλφω βιώνει τα συναισθήματα και ανταποκρίνεται σε δύσκολες καταστάσεις όπως είναι μια απώλεια ενός ανθρώπου,

---

³⁸ Βλ. Cowan J., *Η πολιτική του σώματος. Χορός και κοινωνικότητα στη βόρεια Ελλάδα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1998, σελ. 29-32.

³⁹ Βλ. Σερεμετάκη Ν., *Η τελευταία λέξη στις Ευρώπης τα άκρα*, Νέα σύνορα-Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1999, σελ 140-147.

καθορίζεται από τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται το περιβάλλον της, τον εαυτό της και τους άλλους.

Η έκφραση των συναισθημάτων δεν θεωρείται ντροπή αλλά διάκριση και αυτό συνοδεύεται από ανάλογες σωματικές στάσεις.

Με ένα δημόσιο βήμα φανερώνει τα παράπονά της και τα θέλω της. Αποδέχεται τον θάνατο, αλλά και αντιστέκεται στην αδικία που φέρνει η ζωή και η απώλεια. Ο θάνατος είναι άδικος, αλλά και η δύσκολη ζωή, που εγγράφεται στο σώμα της Γκόλφως, είναι αδικία.

Με το μοιρολόι η ίδια καταλαμβάνει μια θέση μεταξύ του κόσμου των νεκρών και του κόσμου των ζωντανών. Μπορεί να μεταφέρει μηνύματα από τους ζωντανούς στους νεκρούς και αντίστροφα. Όταν μοιρολογεί, δεν είναι η γυναίκα που στην κοινωνία κατέχει δευτερεύοντα ρόλο. Ξεφεύγει από την έμφυλη ταυτότητά της. Με το σώμα της η Γκόλφω διαχειρίζεται και εκφράζει τον πόνο. Έτσι, ξεφεύγει από τα κοινωνικά πλαίσια και αντιδρά στον εξουσιαστικό λόγο των ανδρών. Προσφέρει το βιωματικό της πόνο και για τη δική της λύτρωση, αλλά και για τη λύτρωση των υπόλοιπων παρευρισκομένων, εκφράζοντας τον πόνο τους. Το σώμα της Γκόλφως «είναι το κοινωνικά ενήμερο σώμα με όλες τις αισθήσεις του, όχι μόνο τις παραδοσιακές πέντε αισθήσεις... Αλλά επίσης την αίσθηση της αναγκαιότητας και την αίσθηση του καθήκοντος, την αίσθηση της κατεύθυνσης και την αίσθηση της πραγματικότητας, την αίσθηση της ισορροπίας και την αίσθηση της ομορφιάς, το κοινό αίσθημα και το αίσθημα του ιερού, την αίσθηση της τακτικής και την αίσθηση της ευθύνης κ.ο.κ.».⁴⁰

Το σώμα είναι αναπόσπαστο στοιχείο της δράσης και της ταυτότητας του ανθρώπου, είναι ένα εργαλείο εξουσίας και κοινωνικού ελέγχου ώστε να τηρούνται οι δομές μιας κοινωνίας. Έχει τα χαρακτηριστικά της εκάστοτε κοινωνίας, και μπορεί να φανερώσει ακόμα τους στόχους μιας κοινωνίας, τις προσδοκίες της, τις αξίες της και τον πολιτισμό της.

---

⁴⁰ Βλ. Βέικου Χ., *Κακό Μάτι. Η κοινωνική κατασκευή της οπτικής επικοινωνίας*, Ελληνικά Γράμματα, 2004, σελ. 316.

3. ΤΟ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΚΟ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ

3.1 Το φαινόμενο του θανάτου

Ο θάνατος αποτελεί μια διαβατήρια τελετή, όπως είναι η γέννηση, ο γάμος, η βάφτιση. Ο κύκλος της ζωής αποτελείται από φάσεις, το πέρασμα από τη μία φάση στην άλλη αποτελεί μια διάβαση. Για να υπάρξει διασφάλιση του περάσματος επινοήθηκαν διάφορες τελετουργίες από την αρχαιότητα ακόμη⁴¹. Στην τελετουργία του θανάτου είναι το πέρασμα απ' το «μέσα» στο «έξω», από τον κόσμο των ζωντανών στον κόσμο των νεκρών. Κάθε κοινότητα επινοεί τρόπους προκειμένου να βιώσει συναισθηματικά και έτσι να αντιμετωπίσει τη φθορά που επιφέρει ο χρόνος, τον πόνο της απώλειας εξαιτίας του θανάτου και το φόβο του αγνώστου. Έτσι καθορίζει τις δικές της τελετουργίες και με το δικό της τρόπο συνοδεύει αυτή τη μεταβατική κατάσταση. Με ενέργειες όπως το πλύσιμο, το ντύσιμο και το στόλισμα του νεκρού, το ράντισμα του νεκρού με κρασί και λάδι⁴², το μοιρολόγισμα του κατά την εκφορά, την πρόθεση και κατά την ταφή, αλλά και μεταθανάτια με την τέλεση μνημόσυνων, η κάθε κοινωνία δημιουργεί το δικό της πένθιμο κώδικα.

Ο θάνατος ενός προσώπου, σύμφωνα με το L. Danforth «αποτελεί μια μερική καταστροφή της κοινωνικής συνοχής. Η κοινωνική ζωή είναι αποδιοργανωμένη και η κοινωνική ισορροπία διαταραγμένη. Μετά το θάνατο, η κοινωνία πρέπει να οργανωθεί εκ νέου και να φτάσει σε μια νέα συνθήκη ισορροπίας⁴³».

Σύμφωνα με την Κ. Καρατζά-Χρυσού «το κυριότερο λοιπόν πρόβλημα, όχι μόνον των ατόμων ως μονάδων αλλά των κοινωνιών ήταν να τιθασεύσουν τη βία, που αυτός εκπροσωπούσε, ως αιφνίδια ρήξη μιας κανονικότητας, η οποία θα εγγυάται την ομαλή ανακύκλωση της ζωής και της κοινωνίας. Οι νεκροί είναι μέσα και έξω από μας αλλά ποτέ ανύπαρκτοι. Ο θάνατος παρ' όλη την υλιστική του σύλληψη δεν

---

⁴¹ Βλ. Αλεξίου Μ., *Ο τελετουργικός θρήνος στην ελληνική παράδοση*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2002, σελ. 29.

⁴² Βλ. Σερεμετάκη Ν., *Η τελευταία λέξη στις Ευρώπης τα άκρα*, Νέα σύνορα-Α.Α Λιβάνη, Αθήνα, 1999, σελ 90.

⁴³ Βλ. Danforth L., *The death rituals of rural Greece*, Princeton University Press, New Jersey, 1982, σελ. 27.

καταλήγει ποτέ στην ανυπαρξία: παράγει νεκρούς. Με τη σειρά τους οι ζωντανοί αρνούνται στους νεκρούς να ξεφύγουν από τον καθημερινό βίο».⁴⁴

Η μοιρολογίστρα γίνεται το δρών υποκείμενο, το οποίο αφηγείται τη ζωή του νεκρού με έναν ποιητικό και μουσικό λόγο. Όπως αναφέρει και η Φ. Χερουβείμ «το μοιρολόι είναι μέρος μιας μακρόχρονης προφορικής παράδοσης. Δημιουργείται αποδίδεται και διαβιβάζεται στις γενιές προφορικά. Κατά τη διάρκεια της τελετουργίας του θρήνου, στις περισσότερες περιπτώσεις, το μοιρολόι αποδίδεται από τις γυναίκες που αγγίζονται λιγότερο άμεσα από το θάνατο, από τους πιο μακρινούς συγγενείς του αποθανόντος ή από γυναίκες που δεν σχετίζονται καθόλου με το νεκρό, καθώς οι στενοί συγγενείς του αποθανόντος έχουν υπερνικηθεί από τη θλίψη»⁴⁵.

Τα μοιρολόγια «αποφορτίζουν τον αβάσταχτο πόνο του τελεσίδικου χωρισμού»⁴⁶. Μοιρολόγια που αναφέρονται στο θάνατο, όπως και στην περιπέτεια του ανθρώπου που επακολουθεί μετά απ' αυτόν, σύμφωνα με τις λαϊκές αντιλήψεις, καταδεικνύουν πως «η επίγεια ζωή είναι το μεγαλύτερο αγαθό που μπορεί να απολαμβάνει ο άνθρωπος.»⁴⁷

3.2 Το τελετουργικό του θανάτου στο Κατωμέρι Μεγανησίου

Το τελετουργικό του θανάτου στο Κατωμέρι Μεγανησίου, σύμφωνα με όσα μας είπε ο πατήρ Γ. Κονιδάς⁴⁸ από τις αρχές του 20^{ου} αι. μέχρι και περίπου τα τέλη αυτού, εξελισσόταν ως εξής: με το μήνυμα του θανάτου η καμπάνα χτυπούσε πολλές φορές. Ακόμη και τη νύχτα με το χτύπημα αυτό ο κόσμος μαζευόταν στο σπίτι του νεκρού. Οι γυναίκες συγκεντρώνονταν γύρω από το φέρετρο, για να μοιρολογήσουν.

---

⁴⁴ Βλ. Καρατζά-Χρυσού Κ., «Διατροφικές συνήθειες και συμβολισμοί κατά το διαβατήριο στάδιο της τελευταίας στις Κυκλάδες από τον 20^ο αι. μέχρι σήμερα», Flinders University, dspace.flinders.edu.au/jspui/bitstream/2328/8115/3/565-580.pdf, 30 Απριλίου 2012.

⁴⁵ Βλ. Χερουβήμ Φ., *Το μοιρολόι της Παναγίας στη Μονή Νάξου*, Πτυχιακή εργασία, ΤΛΠΜ, Άρτα, 2008, σελ.14.

⁴⁶ Βλ. Ντάτση Ε. «Η πολιτική δυναμική των πολιτισμικών αξιών», *Ουτοπία*, 43, 2001, σελ. 116.

⁴⁷ Ο.π. σελ. 116.

⁴⁸ Οι πληροφορίες δόθηκαν από τον πάτερ Γεράσιμο Κονιδά, ο οποίος είναι 80 ετών και διαμένει μόνιμα στο Κατωμέρι του Μεγανησίου.

Εδώ πρέπει να αναφέρουμε ότι μέχρι περίπου και τα μέσα του 20^{ου} αι. δεν υπήρχαν φέρετρα στο Κατωμέρι και αυτό, επειδή η συγκοινωνία δεν ήταν εύκολη, δεν μπορούσε κάποιος να πάει στην πόλη να αγοράσει φέρετρο, οπότε ερχόταν ο μάστορας στο χωριό που ήταν μαραγκός και έφτιαχνε το λεγόμενο ξυλοκρέβατο, το οποίο αποτελούνταν από σανίδες. Ένα υποτυπώδες φέρετρο δηλαδή, που γύρω γύρω το κάλυπταν μ' ένα μαύρο ύφασμα από τη μια πλευρά ως την άλλη και στην οροφή βάζανε ένα άσπρο σταυρό. Η κάθε εκκλησία είχε και ένα τέτοιο φέρετρο γι' αυτούς που δεν είχαν την οικονομική δυνατότητα να φτιάξουν ή έλειπε ο μάστορας.

Για να ξεκινήσει λοιπόν το μοιρολόι, έπρεπε να παρευρίσκεται η «κορυφαία», η οποία ήταν αυτή που αυτοσχεδίαζε το μοιρολόι. Οι υπόλοιπες γυναίκες κατά το μοιρολόγισμα τη συνόδευαν φωνητικά, κυρίως με λυγμούς και κραυγές. Το κλίμα που επικρατούσε ήταν ένα κλίμα οδύνης και απελπισίας, καθώς οι γυναίκες έσχιζαν το πρόσωπο τους, χτυπούσαν τα γόνατα τους και τραβούσαν τα μαλλιά τους.

Όλοι οι συγγενείς και οι συγχωριανοί προσπαθούσαν να δώσουν στήριξη σ' αυτούς που είχαν το πένθος. Πριν τη δύση του ηλίου, ο παπάς έφτανε στο σπίτι του νεκρού, ώστε να τον συνοδέψει μέχρι την εκκλησία. Όταν πέθαινε κάποιος νέος, ο θρήνος ξεσπούσε και μέσα στην εκκλησία. Οι γυναίκες δεν μπορούσαν να συγκρατήσουν τον πόνο και το κλάμα, οπότε ο θρήνος εξελισσόταν συγχρόνως με την ακολουθία, ενώ οι ιερείς δε διέκοπταν την εξέλιξη του θρήνου, με το σκεπτικό να ξεθυμάνει ο πόνος.

«Ακόμη και οι πατέρες της εκκλησίας της πρώιμης περιόδου καταδίκασαν τα τελετουργικά νεκρικά έθιμα και ειδικότερα το θρήνο. Οι καταδικαστικές αυτές κρίσεις φανερώνουν κάποιο φόβο για την υπονομευτική επίδραση που πίστευαν ότι ασκούν τα έθιμα αυτά στον τρόπο σκέψης του λαού, αφού, όπως και στην αρχαιότητα, θα μπορούσαν να θεωρηθούν απειλή για την κοινωνική τάξη. Βέβαια, με την πάροδο του χρόνου η εκκλησία, αφού είχε εξασφαλίσει τον έλεγχο όλης της τελετουργίας, προσπάθησε να ενσωματώσει πολλά από τα στοιχεία που είχε καταδικάσει παλιότερα στην επίσημη νεκρώσιμη ακολουθία»⁴⁹.

Με το τέλος της ακολουθίας πήγαινε ο κόσμος να συλλυπηθεί τους συγγενείς του νεκρού, ενώ κάθε μεσημέρι και βράδυ τους κρατούσε συντροφιά. Αυτή ήταν η λεγόμενη «παρηγοριά».

---

⁴⁹ Βλ. Αλεξίου Μ., *Ο τελετουργικός θρήνος στην ελληνική παράδοση*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2002, σελ. 83.

3.3 Το τελετουργικό του θανάτου στο Κατωμέρι Μεγανησίου και τα μεταθανάτια δρώμενα σήμερα

Σήμερα⁵⁰, το τελετουργικό του θανάτου στο Κατωμέρι γίνεται ως εξής: με την είδηση του θανάτου, η καμπάνα της εκκλησίας ηχεί είτε είναι μέρα είτε είναι νύχτα και οι συγχωριανοί του νεκρού μαζεύονται στο σπίτι του, για να παρηγορήσουν τους στενότερους συγγενείς. Οι γυναίκες μαζεύονται γύρω από το νεκρό, ο οποίος απαραίτητα φορά καινούργια ρούχα και παπούτσια ή αν ήταν ανύπαντρος γαμήλιο ένδυμα⁵¹, και περιμένουν την Γκόλφω, για να ξεκινήσει το μοιρολόι. Στο Κατωμέρι, η ένταση του πένθους διαφέρει ανάλογα με την ηλικία του νεκρού. Όταν πεθαίνει ένας νέος, η αδικία είναι μεγαλύτερη, το μοιρολόι γίνεται πιο σπαρακτικό, όπως και οι κινήσεις του σώματος πιο έντονες, ώστε να δοθεί περισσότερη τραγικότητα, ενώ, αντίθετα, όταν πεθαίνει κάποιος ηλικιωμένος τα πράγματα είναι πιο ήσυχα και συγκρατημένα. Καταφθάνοντας οι συγχωριανοί στο νεκρό, αφήνουν λουλούδια και τον προσκυνούν και το μοιρολόι ηχεί μέχρι και τη δύση του ηλίου.

Κατά τη διάρκεια του ολονύκτιου θρήνου ο ιερέας είναι απών. Ο ίδιος δε συμμετέχει κατά τη διάρκεια του μοιρολογίσματος, μόνο στο τέλος της ολονυκτίας, όταν πηγαίνει από το σπίτι του νεκρού, για να τον παραλάβει και να τον συνοδεύσει στην εκκλησία, όπου εκεί τελείται η ορθόδοξη ακολουθία. Οι μοιρολογίστρες είναι γύρω από τους συγγενείς του νεκρού, αλλά δεν μοιρολογούν μέσα στην εκκλησία. Παλιότερα εκτυλισσόταν και εκεί το μοιρολόι. Στη συνέχεια, το τελευταίο κομμάτι της τελετουργίας είναι η ταφή, στην οποία το λόγο πάλι έχει ο ιερέας.

«Η κηδεία είναι μία από τις κρισιμότερες στιγμές για την συνολική αξιολόγηση του ατόμου που έφυγε. Όσο μεγαλύτερη σε πλήθος και κοινή συμμετοχή είναι μία κηδεία, τόσο πιο αγαπητός και αξιοσέβαστος κρίνεται ο άνθρωπος που έφυγε».⁵²

Η κηδεία είναι ένας ιδεώδης τόπος για να γίνει εμφανής και να αξιολογηθεί από τους άλλους η συμπεριφορά του ανθρώπου, η υπακοή του ή η ανυπακοή του

---

⁵⁰ Εν έτη 2009.

⁵¹ Βλ. Αλεξίου Μ., *Ο τελετουργικός θρήνος στην ελληνική παράδοση*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2002, σελ. 91-92.

⁵² Βλ. Βείκου Χ., *Κακό Μάτι. Η κοινωνική κατασκευή της οπτικής επικοινωνίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004 σελ. 224.

στους κανόνες της κοινωνίας όπου έζησε. Σε τέτοιες στιγμές αξιολογείται το κύρος της οικογένειας, καθώς και η θέση του προσώπου που πέθανε μέσα σε αυτή.⁵³ Όταν ένας νεκρός περιτριγυρίζεται από την οικογένειά του, από τους συγγενείς του, καθώς και από τους συμπατριώτες του, υποδηλώνει την αλληλεγγύη, την ασφάλεια, και την αμοιβαία υποστήριξη που υπάρχει στα μέλη αυτής της κοινωνίας.

Όσον αφορά τώρα τα μεταθανάτια δρώμενα, παλιότερα τελούνταν μνημόσυνα και για τα τριήμερα και για τα εννιάμερα. Τώρα πλέον αυτό δε γίνεται. Μνημόσυνο γίνεται σαράντα μέρες μετά την ταφή, μετά από έξι μήνες και πάνω στον ένα χρόνο. «Σε αυτά τα γεγονότα το πτώμα είναι απών. Όταν το πτώμα είναι απών, δημιουργείται ένα νοητό κέντρο. Στο μνημόσυνο δεν υπάρχει καμία προσποίηση ότι το πτώμα είναι παρών».⁵⁴

Στο μνημόσυνο φτιάχνουν τις λεγόμενες «σαπλάδες», που είναι σαν πένθιμες τούρτες από σιτάρι, ρόδι, μαύρη σταφίδα, κουφετάκια και άχνη ζάχαρη. Σ' αυτό το σημείο θα αναφερθούμε στο συμβολικό χαρακτήρα του σιταριού, και τι συμβολίζουν τα κόλλυβα. Η λέξη προέρχεται από τον «κόλλυβο» στα αρχαία ελληνικά, που αρχικά σήμαινε κόκκο δημητριακών καρπών και με την έννοια αυτή πέρασε στα κόλλυβα. «Στις νεκρικές τελετουργίες το σώμα ως ύλη, και η ζωή ταυτίζονται μεταφορικά με το σιτάρι. Ο κόκκος του σιταριού, όπως και ο άνθρωπος σπέρνεται, γεννιέται, μεγαλώνει, γονιμοποιείται, καρπίζει, και πεθαίνει».⁵⁵ Ενώ είναι και η κύρια πρωτογενής ύλη του ψωμιού, που αποτελεί απαραίτητη τροφή για την επιβίωση του ανθρώπου. Οι συγγενείς του νεκρού προσφέρουν μέχρι και σήμερα τα κόλλυβα, τα οποία παρασκευάζονται από σιτάρι δηλαδή έχουν ως βάση τον κόκκο, οι ιδιότητες του οποίου παραλληλίζονται με την ανθρώπινη ζωή. Τα κόλλυβα λειτουργούν επικοινωνιακά μεταξύ ζωντανών και νεκρών. Ο σκοπός είναι η μετάδοση ζωικών δυνάμεων μέσω πρωτογενούς τροφής, με συμβολικές και τελετουργικές πράξεις. Για να καταλάβουμε το συμβολισμό του σιταριού, πρέπει να κατανοήσουμε ότι «ο

---

⁵³ Βλ. Βεΐκου Χ., *Κακό Μάτι. Η κοινωνική κατασκευή της οπτικής επικοινωνίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004, σελ. 224.

⁵⁴ Βλ. Σερεμετάκη Ν., *Η τελευταία λέξη στις Ευρώπης τα άκρα διαίσθηση-θάνατος –γυναίκες*, Νέα σύννορα-Α.Α.Λιβάνη, Αθήνα, 1999, σελ.128.

⁵⁵ Βλ. Ψυχογιού Ε., *«Μαυρηγή» και Ελένη. Τελετουργίες θανάτου και αναγέννησης*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα, 2008, σελ.205.

φυτικός κύκλος του, η πλήρης εξαφάνισή του από τη γή, και η επιστροφή του με την αρχή της άνοιξης, συμβολίζει τη ζωή και το θάνατο του ανθρώπου.⁵⁶

Όσον αφορά τις «σαπλάδες» λοιπόν διακοσμούνται από τις γυναίκες, και πάνω σ' αυτές γράφονται τα αρχικά του ονόματος του θανόντος. Στο Κατωμέρι αν ο νεκρός ήταν ηλικιωμένος τα κόλλυβα τα έβραζαν περισσότερο. Μετά την νεκρώσιμη ακολουθία του μνημόσυνου, τα κόλλυβα μοιράζονταν στην εκκλησία ως κέρασμα στους παρευρισκόμενους για να συγχωρεθούν οι αμαρτίες του θανόντος, στη συνέχεια ο κόσμος πηγαίνει στο καφενείο, όπου σερβίρεται ελληνικός καφές, κονιάκ, παξιμάδια και κουλουράκια.

---

⁵⁶ Βλ. Καρατζά-Χρυσού Κ., «Διατροφικές συνήθειες και συμβολισμοί κατά το διαβατήριο στάδιο της τελευταίας στις Κυκλάδες από τον 20^ο αι. μέχρι σήμερα», Flinders University, dspace.flinders.edu.au/jspui/bistream/2328/8115/3/565-580.pdf, 30 Απριλίου 2012

3.4 Τα μοιρολόγια της Γκόλφως

Καταγραφή 16.11.09

[Ωχ] (καλή σου μέρα) [να] καλή σου μέρα ανατολή
[Ωχ] [μωρέ παιδιά] καλή σου μέρα δύ[νη]ση
[Ωχ] (καλημέρα στα ματά) [αχ] καλημέρα στα ματάκια σου
[Ωχ] [ωιμένα' ναι] και ας είναι σφαλισμέ[νε]να
[Ωχ] (καλημέρα στα χερά) [ω] καλημέρα στα χεράκια σου
[Ωχ] [πρωί 'στε] και ας είναι σταυρωμέ[νε]να

[Ωχ] (για ανοίξε μάτια κοι) [αχ] για άνοιξε μάτια κοίταξε
[Μωρέ] και γλώσσα να μιλή[νη]σεις
[Ωχ] (και άπλωσε τα χερά) [αχ] και άπλωσε τα χεράκια σου
[Ωχ] [καημένε μου] για να μας χαιρετή[ηνη]σεις
[Ωχ] (όπου ήρταμε απ' τη ξέ) [ωχ] όπου ούρταμε απ' τη ξενιτιά
[Ωρε] και ήρταμε να σε ιδούο[νου]με.

Το μοιρολόι αυτό, σύμφωνα με την Γκόλφω, λέγεται σε κάθε τελετουργικό, μόλις η μοιρολογίστρα αντικρύσει το νεκρό. Δηλαδή είναι το πρώτο που λέγεται με την ανατολή του ηλίου. Το μοιρολόι αποτελείται από δύο εξάστιχες στροφές. Το επιφώνημα *ωχ* επαναλαμβάνεται συνεχώς, για να προκαλέσει εντονότερη συγκίνηση.

Στο μοιρολόι υπάρχει οξύμωρο σχήμα λόγω του ότι η μοιρολογίστρα λέει «καλημέρα», ενώ μπροστά της έχει ένα νεκρό. Επίσης, υπάρχει το στοιχείο του αδυνάτου, ένα χαρακτηριστικό του δημοτικού τραγουδιού, που μπορεί να είναι μία ευχή ή μια κατάρα η οποία αυτοαναιρείται αφού η εκπλήρωσή της βασίζεται σε κάτι που δεν μπορεί να γίνει προσπαθώντας να επιφέρει την παρηγοριά. Ο στίχος είναι ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος (--'). Το ύφος του μοιρολογιού είναι απλό, χωρίς περίτεχνα λογοτεχνικά στολίδια, αφού προέρχεται από μία γυναίκα αγράμματη. Η επανάληψη συλλαβών (που χωρίζει τις λέξεις) παράδειγμα η συλλαβή (νη) χωρίζει τη λέξη δύση, η συλλαβή (νε) χωρίζει τη λέξη σφαλισμένα, αυτό γίνεται ώστε να προκαλεί μελωδική ποικιλία (τσάκισμα), όπως και για να μπορεί η μοιρολογίστρα να

μη χάνεται τονικά (για να κουρδίσει τη φωνή της). Χρησιμοποιεί το ένρινο (v) ανάμεσα στα δύο φωνήεντα για διευκόλυνση της άρθρωσης. Θα πρέπει να αναφέρουμε επίσης πώς στην νησιωτική Ελλάδα η μορφή του στίχου χαρακτηρίζεται από ομοιοκαταληξία, πράγμα που συνήθως δεν το συναντάμε στο Μεγανήσι, και αυτό γιατί υπάρχει επιρροή στη μουσική του, από την Ήπειρο και την Αιτωλοακαρνανία.

Καταγραφή 15.11.09

-[Ωχ] (χορτάριασε το μνή) [α] χορτάριασε το μνήμα μου

[Ωχ] [ωιμέ να'ναι] και έλα να βοτανί[ινη]σεις

[Ωχ] (και χύσε μαύρα δα), [αχ] και χύσε μαύρα δάκρυα

[Ωχ] [ωιμέ να'ναι] μήπως και μ'αναστή[ηνη]σεις

-[Ωχ] (και οι πεθαμένοι δε), [αχ] και οι πεθαμένοι δε μιλάν

(Οι πεθαμένοι δε μιλάν) γιατί δεν έχουν στο[νο]μα

[Ωχ] (γι'αυτό και τσι πλακώ) [ωχ] γι' αυτό και τσι πλακώνουνε

[Ωχ] [ωιμένα'ναι] με πέτρες και με χώ με χώ[νο]μα.

Το μοιρολόι αυτό είναι ένας φανταστικός διάλογος μεταξύ του νεκρού και της μοιρολογίστρας. Στην πρώτη στροφή, ο πεθαμένος παρακαλεί την μοιρολογίστρα να πάει να του ξεχορταριάσει το μνήμα και να κλάψει, μήπως και καταφέρει να τον αναστήσει. Στην δεύτερη στροφή υπάρχει η απάντηση της μοιρολογίστρας πώς οι πεθαμένοι δεν μπορούν να μιλήσουν, γιατί δεν έχουν στόμα. Το μοιρολόι αποτελείται από δύο τετράστιχες στροφές. Ο στίχος είναι ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος (-- '). Η συνεχής χρήση επιφωνημάτων, όπως το *ωχ*, επιτείνει την τραγικότητα και το σπαραγμό. Υπάρχει ομοιοκαταληξία χιαστή β' - δ' και ζευγαρωτή γ' - δ'.

Το ύφος είναι απλό και υπάρχει και εδώ το στοιχείο του αδυνάτου. Υπάρχουν κάποιες συλλαβές στο μοιρολόι οι οποίες χωρίζουν τις λέξεις, αλλάζοντας πολλές

φορές και το νόημα. Αυτού του είδους τα λεκτικά τσακίσματα χρησιμοποιούνται, ώστε να υπάρξει μια μελωδική ποικιλία και να επανέρχεται η μοιρολογίστρα τονικά.

Καταγραφή 13.11.09

[Ωχ] και είδα κι παραστα [αχ] Γιώργο ‘μ και παραστάθηκα
[Ωχ] [λεβέντη μου] τσι ξένους πως τσι θα[να]φτουν
[Ωχ] (χωρίς λιβάνι και), [α] χωρίς λιβάνι και κερί
[Ωχ] [ωιμέ λεβέντη μου] χωρίς παπά και ψά[να]λτη
[Ωχ] (και πάνε και τσι χω) [ωχ] και πάνε και τσι χώνουνε
[Ωχ] [Γιώργο μου] σε χέρισσο χωρά[να]φι
[Ωχ] (και άμα βρεθεί καλός) [αχ] και άμα βρεθεί καλός γεωργός
[Ωχ] [μαγκούφα ξενιτιά] και εκάμει το χωρά[να]φι
[Ωχ] (τ’ αλέτρι βγάνει το), [αχ] τ’ αλέτρι βγάνει το κορμί
[Ωχ] [μαγκούφα ξενιτιά] τα’ αλέτρι το κεφά[να]λι
[Ωχ] (πανάθεμα σε ξε), [αχ] πανάθεμα σε ξενιτιά
[Ωχ] [καρδούλα μου] και εσέ και τα καλά[να] σου
[Ωχ] (πλιότερα ειν’τα φαρμα), [αχ] πλιότερα είν τα φαρμάκια σου
[Ωχ] [μαγκούφα ξενιτιά] παρά τα’ διάφορα[να] σου
[Ωχ] (παίρνεις της μάνας τα), [αχ] παίρνεις της μάνας τα παιδιά
[Ωχ] [μαγκούφα ξενιτιά], τα κάνεις για δικά[να] σου.

Το μοιρολόι αυτό είναι αυτοσχέδιο από την Γκόλφω. Το έβγαλε για τον άνδρα της, τον οποίο τον θάψανε στην Αμερική, όπου και σκοτώθηκε. Το όνομα Γιώργος, που επικαλείται, είναι το όνομα του άνδρα της. Το μοιρολόι αυτό έχει σχέση με τα τραγούδια της ξενιτιάς, αφού και τα δύο περιέχουν τη διάλυση του οικογενειακού κυττάρου και πραγματεύονται κοινά θέματα. Η μοιρολογίστρα αναφέρει απογοητευμένη το πώς θάβουνε τους νεκρούς στην ξενιτιά. Πιστεύει πως δεν τους

θάβουνε, όπως τους πρέπει, και μέσα από το μοιρολόι της εκφράζει τον πόνο που της έχει προκαλέσει η ξενιτιά, αφού αυτή ευθύνεται που έχασε τον άνδρα της.

Εδώ υπάρχει και ένα μοτίβο το οποίο το συναντάμε και σε παλιότερα μοιρολόγια αναφέρεται πώς, «το αλέτρι βγάνει το κορμί τα' αλέτρι το κεφάλι». Υπάρχουν αναφορές για τους Έλληνες νεκρούς που έθαβαν στη ξενιτιά, ότι τους έθαβαν έξω από το νεκροταφείο, οπότε όταν θέριζαν τα χωράφια ξέθαβαν και τα πτώματα.

Το μοιρολόι αποτελείται από 17 στίχους. Δεν υπάρχει ομοιοκαταληξία και ο στίχος είναι ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος (--'). Η Γκόλφω χρησιμοποιεί συνέχεια το επιφώνημα *ωχ*, για να εκφράσει την απελπισία της και τη συγκίνηση της. Το ύφος είναι απλό, με χαρακτηριστικά από την αγροτική ζωή, όπως και με θέματα από την θρησκεία.

Όσον αφορά το αισθητικό μέρος των μοιρολογιών, η Γκόλφω επιτυγχάνει τις βαθύτερες εντάσεις πόνου. Οι υπόλοιπες γυναίκες, εκτός από κάποιους λυγμούς και αναστεναγμούς, κυρίως ακούνε με σεβασμό τα λόγια της. Σύμφωνα με την Γκόλφω, δεν μπορούν να μοιρολογήσουν με τον «κατάλληλο πόνο» και να προκαλέσουν το κλάμα των παρευρισκομένων. Σήμερα, η ίδια πιστεύει πως το μοιρολόι μπορεί να είναι εξίσου δεξιοτεχνικό και χωρίς την έντονη δραματοποίησή του.

Συμπεράσματα

Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των Μεγανησιωτών, το τελετουργικό του θανάτου αποτελείται από το μοιρολόι (αυτοσχέδιο ποίημα-τραγούδι), το θρήνο (έντονη συναισθηματικά παράσταση) και, τέλος, την κηδεία, η οποία περιλαμβάνει την ιερουργία του ιερέα και την ταφή.

Δύο είναι οι λόγοι, σύμφωνα με τη Ν. Σερεμετάκη που κυριαρχούν σε όλο το τελετουργικό: α) ο λόγος του ιερέα και β) ο λόγος της μοιρολογίστρας. Ο λόγος του ιερέα αντιπροσωπεύει το λόγο των ανδρών και ο λόγος της μοιρολογίστρας το λόγο των γυναικών. Ο διαχωρισμός των δύο λόγων προκύπτει από την σύνδεση της θρηνητικής τελετουργίας με το νοικοκυριό και της κηδείας με την εκκλησία. Αυτό το σχίσμα μεταξύ των δύο λόγων αντιπροσωπεύει το σχίσμα δύο θεσμών, της κηδείας και του κλάματος, όπως ονομάζεται και στη Μέσα Μάνη.

Ο ιερέας είναι εκφραστής της κηδείας και η γυναίκα εκφραστής του κλάματος⁵⁷. «Ορθότερα η τελετουργοποίηση του θανάτου έχει βαθιά διχαστεί από αντιθετικές παραστασιακές πρακτικές, συστήματα πεποιθήσεων, κοινωνικές δομές και θεσμούς. Ο διχασμός της τελετουργίας του θανάτου αποτελεί όχημα για την αναπαραγωγή συγκρουσιακών θέσεων, οργανωμένων τόσο γύρω από θρησκευτικούς όσο και έμφυλους κώδικες».⁵⁸ Ο λόγος του ιερέα προσπαθεί να καλύψει το λόγο της μοιρολογίστρας, λόγω του ότι η εκκλησία δε δέχεται τη λειτουργικότητα του μοιρολογιού. Αυτό συμβαίνει για τον εξής λόγο: «στο πέρασμα του χρόνου έχουν αναπτυχθεί πολλές λαϊκές δοξασίες, οι οποίες δε συμβαδίζουν με τη θεσμοθετημένη πίστη και τις επίσημες θρησκευτικές αντιλήψεις. Ιδιαίτερα στις δοξασίες περί του μεταφυσικού, το λαϊκό φαντασιακό διατηρεί αρκετά στοιχεία της παγανιστικής θρησκευτικής παράδοσης διαλεκτικά δεμένα με την παράδοση του χριστιανισμού, παρά το πέρασμα τόσων αιώνων από την επικράτηση του».⁵⁹

---

⁵⁷ Βλ. Σερεμετάκη Ν., *Η τελευταία λέξη στις Ευρώπης τα άκρα*, Νέα σύνορα-Α.Α.Λιβάνη, Αθήνα, 1999, σελ. 204.

⁵⁸ ο.π. σελ. 206.

⁵⁹ Βλ. Ψυχογιού Ε., *«Μαυρηγή» και Ελένη τελετουργίες θανάτου και αναγέννησης*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα, 2008, σελ. 364.

Όπως έχει αναφέρει και η Μ. Αλεξίου «οι γυναικείες νεκρικές τελετουργίες, που επιτελούνται ακόμα και σήμερα στον ελληνικό χώρο παράλληλα με τις επίσημες επικήδειες χριστιανικές, εμπεριέχουν ιστορικά αρχαϊκές εσχατολογικές και σωτηριολογικές αντιλήψεις, που αντιμετωπίζουν το θάνατο με βάση την παγανιστική θρησκεία. Σύμφωνα λοιπόν με αυτές τις πεποιθήσεις, η μετά θάνατον ζωή δε βρίσκεται στον ουρανό ή στο χριστιανικό παράδεισο ή στην κόλαση, αλλά στον Κάτω κόσμος, στα σπλάχνα της γης, στον Άδη, όπου εδρεύει και δρα η αρχαϊκή φιγούρα του ψυχοπομπού Χάρου»⁶⁰. «Το κράτος και η εκκλησία αναγκάζονταν να υποχωρούν στη δεισιδαιμονία και στις προλήψεις των αγροτικών μαζών στην προσπάθεια τους να κρατήσουν θρησκευτική και πολιτική ενότητα».⁶¹

Η Μ. Αλεξίου διαπιστώνει ότι ο παγανισμός στη σημερινή εποχή δε θεωρείται ότι πια ασκεί ισχυρή πολιτισμική επίδραση στο λαό και, έτσι, η εκκλησία δε χρειάζεται να τηρεί εχθρική στάση απέναντι του, όπως σε προηγούμενες εποχές. Η εκκλησία έχει υιοθετήσει ανεκτική στάση απέναντι στις εθμικές πρακτικές που κάποτε αποδοκίμαζε ή καταδίκαιζε. Από την άλλη, τα ίδια τα λαϊκά τελετουργικά έθιμα συνδέονται περισσότερο ή λιγότερο άμεσα με τη χριστιανική λατρεία και πίστη⁶².

«Η ορθόδοξη λατρεία αποσκοπούσε στην συλλειτουργία κλήρου και λαού, κατά τη λατρευτική συγκρότηση και φανέρωση της εκκλησίας σε ένα σώμα. γέννημα της ορθόδοξης λατρείας θα πρέπει να θεωρήσουμε και τις διάφορες χριστιανικές λατρευτικές πρακτικές, οι οποίες δεν εντάσσονται στην επίσημη λατρεία της εκκλησίας, ασκούνται όμως κατά έθος και κατά παράδοση και συνιστούν ένα σεβάσμιο τμήμα της πνευματικής μας κληρονομιάς»⁶³.

---

⁶⁰ Βλ. Αλεξίου Μ., *Ο τελετουργικός θρήνος στην ελληνική παράδοση*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2002, σελ. 106-107

⁶¹ Βλ. Χερουβήμ Φ., *Το μοιρολόι της Παναγίας στη Μονή Νάξου*, Πτυχιακή εργασία, ΤΛΠΜ, Άρτα, 2008, σελ. 29

⁶² Βλ. Αλεξίου Μ., ο.π. σελ. 106-107

⁶³ Βλ. Τζέρπος Δ.Β. «Η ορθόδοξη λατρεία στα ήθη και έθιμα του ελληνικού λαού», Πανελλήνιο Λειτουργικό συμπόσιο με θέμα «Χριστιανική λατρεία και ειδωλολατρεία» <http://fdathanasiou.wordpress.com>, 30 Απριλίου 2012

Ο Δ. Λουκάτος αναφέρει «γιορτές τελετές και σύμβολα στην ορθόδοξη ελληνική λατρεία είναι ένα σύνολο ζωντανών εκδηλώσεων που γίνονται από την ίδια την εκκλησία για το λαό, ή από τον λαό για την εκκλησία, γεμίζουν τη ζωή του έθνους και κρατούν σε απόσταση, οποιαδήποτε εισβολή από ξένα έθιμα. Η ορθόδοξη λατρεία διατηρεί θέλοντας και μη τα ελληνικά παραδοσιακά έθιμα. Οι γιορτές οι τελετές και η κοινωνική τους επίδραση θα δείχνουν πάντα την εθνική φυσιογνωμία μας». ⁶⁴

Στο Κατωμέρι ο παπάς⁶⁵ του χωριού έχει την άποψη ότι οι κληρικοί σήμερα αντιμετωπίζουν το μοιρολόι υποτιμητικά, γιατί αναφέρονται καταστάσεις από τη ζωή του νεκρού δυσάρεστες και κυριαρχεί μια απογοήτευση. Δεν αναφέρεται δηλαδή η έννοια της μεταθανάτιας ζωής, ώστε να παίρνουν κάποια δύναμη και κάποιο θάρρος οι συγγενείς του νεκρού.

Από την άλλη, η άποψη της Γκόλφως, προκειμένου να έχει κάποιος «καλό θάνατο», είναι πως πρέπει να γεράσει, να αφήσει πίσω του την οικογένεια του υγιή και φυσικά να μη φύγει άκλαυτος. Σιωπηλός θάνατος είναι ο κακός θάνατος, και αυτό γιατί υπονοεί ότι ο νεκρός ήταν μόνος, χωρίς οικογένεια, και χωρίς συγγενείς. Σύμφωνα με την Ν. Σερεμετάκη ο σιωπηλός θάνατος είναι δημόσια ντροπή πρέπει πάντα να χει συνοδεία, αλλιώς θεωρείται «γυμνός». ⁶⁶ Ένα από τα βασικά συναισθήματα θεωρείται από τους Μεγανησιώτες πως είναι η ευτυχία. Το συναίσθημα αυτό δεν μπορεί να υπάρχει όταν το άτομο είναι μόνο του. Το να είσαι ανάμεσα σε συγγενείς, σημαίνει ότι σου δείχνουν αφοσίωση, και ενδιαφέρον, και αυτή η προσφορά σε κάνει να νιώθεις ευτυχισμένος. Οι άνθρωποι μεγάλης ηλικίας νιώθουν ευτυχία όταν ξέρουν πως κάποια στιγμή θα τους θάψουν τα παιδιά τους. Και ίσως αυτή να ναι και η ευχή τους όταν περάσουν τα χρόνια, και νιώθουν ανήμποροι, η σκέψη αυτή τους δίνει μια ασφάλεια. Είναι ένα στοιχείο της οικογενειακής αλληλεγγύης, η οποία αποτελεί μια από τις βασικές αξίες στην κοινωνία του Κατωμεριού. Ακόμα κάτι στο οποίο πιστεύουν οι Μεγανησιώτες και το οποίο

---

⁶⁴ Βλ. Τζέρπος Δ.Β., «Η ορθόδοξη λατρεία στα ήθη και έθιμα του ελληνικού λαού», Πανελλήνιο Λειτουργικό συνέδριο με θέμα «Χριστιανική λατρεία και ειδωλολατρεία», <http://fdathanasiou.wordpress.com>, 30 Απριλίου 2012.

⁶⁵ Πατήρ Γεράσιμος Κονιδάς.

⁶⁶ Βλ. Σερεμετάκη Ν., *Η τελευταία λέξη στις Ευρώπης τα άκρα διαίσθηση-θάνατος-γυναίκες*, Νέα σύνορα-Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1999, σελ. 104, επίσης συμπληρώνει πως «η ακάλυπτη σάρκα προκαλεί αμηχανία, όπως και η ασυνόδευτη τελετουργία».

προδίδει την ευτυχία, και την καλή ζωή είναι τα καλά γεράματα. Ο λαός λέει «στερνά καλά όλα καλά». Η Μ. Αλεξίου αναφέρει πως συνηθισμένο στερεότυπο του αρχαίους ελληνικούς θρήνους είναι το παράπονο της μάνας, της αδερφής ή της συζύγου του νεκρού, ότι ο θάνατός του της στέρησε την παρηγοριά και χωρίς τη δική του προστασία, θα τη βρούν μόνη τα άθλια γεράματα.⁶⁷ Η μοναξιά είναι ο χειρότερος εχθρός του ανθρώπου και ο μεγαλύτερος φόβος των ηλικιωμένων.

«Το πέραςμα από την ύπαρξη στην ανυπαρξία είναι κοινή μοίρα των ανθρώπων και ο καλός θάνατος ευχή και προνόμιο»⁶⁸. Σε κάποιες περιοχές της Ελλάδας ο λαός πιστεύει, πώς τους καλοθάνατους δεν πρέπει να τους πολυκλαίμε, αναφερόμενος στους ηλικιωμένους. Κακοθάνατοι είναι αυτοί που πεθαίνουν με βίαιο και ξαφνικό τρόπο, χωρίς να προλάβουν να αποχαιρετήσουν κανένα.

---

⁶⁷ Αλεξίου Μ., *Ο τελετουργικός θρήνος στην ελληνική παράδοση*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2002, σελ. 310-311.

⁶⁸ Βλ. Κατσουλάκος Δ.Θ., *Η Νότια Κοίλη Λακεδαιμόνων και τα μοιρολόγια της*, Πατάκη, Αθήνα, 2002, σελ. 43.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Το μοιρολόι στο Μεγανήσι επιβιώνει ως πρακτική επικοινωνίας. Σε μια κοινωνία, όπου οι παραδοσιακές δομές έχουν εξασθενήσει. Σίγουρα ως φαινόμενο δεν έχει τη λειτουργικότητα που είχε, αφού η μοιρολογίστρα δεν έχει την ανάγκη να αποκτήσει δημόσιο λόγο, όπως γινόταν παλιότερα, και να εκφράσει τις απόψεις των γυναικών. Η μοιρολογίστρα ήταν και είναι πρόσωπο σεβαστό και καταξιωμένο στη συνείδηση των ανθρώπων της τοπικής κοινωνίας. Χωρίς ίσως να το αντιλαμβάνεται, γίνεται θεματοφύλακας των παραδοσιακών αξιών, που αποδυναμώνονται λόγω του εκσυγχρονισμού και της αστικοποίησης της τοπικής κοινωνίας.

Σήμερα, παρόλο που στο Μεγανήσι υπάρχουν τρεις οικισμοί, μοιρολογούν μόνο στον έναν, στο Κατωμέρι, εκεί όπου ζει και η Γκόλφω. Μέχρι και πριν δεκαπέντε χρόνια η πρακτική του μοιρολογιού αποτελούσε απαραίτητο στοιχείο του νεκρικού τελετουργικού. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι συνιστούσε κοινωνική υποχρέωση. Σήμερα, δύο είναι, κατά τη γνώμη μας, οι κυριότεροι λόγοι που μπορεί να οδηγήσουν στον παραγκωνισμό ή στην εξαφανισή της. Ο πρώτος λόγος αφορά τις αντιλήψεις των νέων ανθρώπων, οι οποίοι, όπως διαπιστώσαμε από την παραμονή μας στο νησί, θεωρούν το μοιρολόι ξεπερασμένο. Αυτό μπορεί να αποδοθεί εν μέρει στο γεγονός ότι πολλοί από αυτούς φεύγουν από το νησί για σπουδές και, έτσι, απομακρύνονται από τις πολιτισμικές συνήθειες του νησιού. Ο δεύτερος λόγος, για τον οποίο το μοιρολόι κινδυνεύει να περιθωριοποιηθεί, είναι ότι πολύ συχνά σήμερα οι παρευρισκόμενοι στο νεκρικό τελετουργικό προσπαθούν να αποτρέψουν την τέλεση του, για να μην προκαλέσει έντονη συγκίνηση στους συγγενείς του νεκρού.

Σήμερα, υπάρχει πρόβλημα καταγραφής της επιτέλεσης του θανάτου, αφού κάθε επιτέλεση «χάνεται» κατά έναν τρόπο με το πέρας της επικήδειας τελετουργίας, οπότε δε διαθέτουμε υλικά ή γραπτά δεδομένα, στα οποία θα μπορούσαμε να στηριχθούμε, για να μελετήσουμε το μοιρολόι «εκ των έσω» διαχρονικά⁶⁹. Στηριζόμαστε σε αποσπασματικές μαρτυρίες, όπως αυτές που δόθηκαν στο Μεγανήσι, καθώς και σε μαρτυρίες φορέων του μοιρολογιού, όπως είναι η Γκόλφω.

---

⁶⁹ Βλ. Ψυχογιού Ε., *«Μαυρηγή» και Ελένη τελετουργίες θανάτου και αναγέννησης*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα, 2008, σελ. 162.

Το μοιρολόι για την Γκόλφω λειτουργεί «λυτρωτικά». Εξωτερικεύει τον εσωτερικό της πόνο. Ο άνθρωπος ακόμη και σήμερα δεν έχει συμφιλιωθεί με το θάνατο. Αδυνατώντας να απαντήσει στο ερώτημα τι ακολουθεί μετά απ' αυτόν, εφευρίσκει πρακτικές, ώστε να τον κατανοήσει και να τον ξορκίσει, αφού θεωρείται το απόλυτο κακό. Το μοιρολόι είναι μια από αυτές τις πρακτικές. Μοιρολογώντας κάποιον σημαίνει πως θα 'χει «καλό θάνατο». Απόψεις, που τις ακούς ακόμη και σήμερα σε περιοχές απομονωμένες από τον αστικό τρόπο ζωής.

Οι μοιρολογίστρες, αναλαμβάνοντας λοιπόν ένα δημόσιο και κοινωνικά αποδεκτό ρόλο, δρουν διαμεσολαβητικά μέσω της θρηνητικής παράστασης ανάμεσα στο μεταφυσικό, τον προκείμενο νεκρό, και το κοινωνικό περιβάλλον. «Εντάσσοντας το θάνατό του στο συλλογικό φαντασιακό και το συμβολικό σύστημα της κοινότητας, εξασφαλίζουν συλλογικά την αναγέννηση. Ταυτόχρονα, επιβεβαιώνουν την ατομική τους ταυτότητα και την ταυτοτητά τους ως μέλη της θρηνητικής ομάδας και του κοινωνικού συνόλου»⁷⁰.

Η συλλογή και δημοσίευση αυτοτελών μοιρολογιών τα διασώζει ως ποιητικά κείμενα, αλλά, καθώς αποσπώνται από το κοινωνικό και τελετουργικό τους πλαίσιο, χάνουν την τραγική ουσία τους. Τα μοιρολόγια, θεωρούμε πως θα έπρεπε να καταγράφονται κατά τη ζωντανή τους επιτέλεση, η οποία είναι άγνωστο μέχρι πότε θα πραγματοποιείται, αφού οι ανάγκες των ανθρώπων αλλάζουν και προσαρμόζονται σε ένα μοντέλο αστικής κουλτούρας. Σήμερα, λόγω των περιορισμένων νεκρικών πρακτικών, για να καταγράψουμε στοιχεία του μοιρολογιού, πρέπει να τα επαναφέρουν στη μνήμη τους άνθρωποι που τα έχουν βιώσει στο παρελθόν. Αυτό συνέβη και με την Γκόλφω, ώστε να πάρουμε στοιχεία για το δρώμενο του μοιρολογιού στο Μεγανήσι. Η ίδια αντιμετωπίζει τον ερχομό του θανάτου μοιρολατρικά, ακόμη και σήμερα. Αφού δεν έχει σχέσεις με την αστική κουλτούρα, θέλει να διατηρεί την παράδοση του μοιρολογιού ζωντανή στο Μεγανήσι.

Το μοιρολόι προωθεί και την ατομική και τη συλλογική έκφραση. Για να ενσωματωθεί ένα μοιρολόι στην προφορική παράδοση, πρέπει να αρέσει στα μέλη της κοινότητας. Αυτό το έχει επιτύχει η Γκόλφω. Το μοιρολόι της είναι αρεστό και ανταποκρίνεται στα αισθητικά και αξιακά κριτήρια της κοινότητας.

---

⁷⁰ Βλ. Ψυχογιού Ε., «Μαυρηγή» και Ελένη τελετουργίες θανάτου και αναγέννησης, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα, 2008, σελ. 141-142.

«Σε μικρές παραδοσιακές κοινότητες, οι πρακτικές, όπως είναι αυτή του μοιρολογιού, παίρνουν την μορφή καθιερωμένων κανόνων. Οι πρακτικές μεταφέρονται από γενιά σε γενιά μέσω της μίμησης και των μύθων. Τέτοιες πρακτικές ενσωματώνονται στον τρόπο σκέψης και δράσης των μελών μιας κοινότητας, έτσι ώστε να ακολουθούνται ως τελετή, χωρίς την ανάγκη εξήγησης του γιατί, ή, ακόμη περισσότερο, χωρίς τη δυνατότητα διαχωρισμού τους από την αντίληψη που έχουν τα μέλη της κοινότητας για τον εαυτό τους. Αν το μοιρολόι δεν εξέφραζε τη συλλογικότητα και δεν κάλυπτε τις ανάγκες της κοινότητας, η ίδια δε θα το αποδεχόταν, θα το απέρριπτε»⁷¹.

Όπως επίσης αναφέρει και ο Ε. Καψωμένος γνώρισμα του ελληνικού πολιτισμού είναι η ισορροπία μεταξύ ατόμου-κοινωνίας. «Η ισορροπία ατόμου και συνόλου συνδέεται με το συμμετοχικό χαρακτήρα του τοπικού παραδοσιακού πολιτισμού. Η συλλογικότητα δεν καταπνίγει την ατομική έκφραση, αλλά αντίθετα της παρέχει το μορφολογικό υπόβαθρο και το τελετουργικό πλαίσιο, για να αναδειχθεί, πλουτίζοντας τη συλλογική έκφραση με το θησαυρό της ατομικής καλαισθησίας. Το μοιρολόι είναι αποτέλεσμα μιας αφανούς διαλεκτικής ανάμεσα στην ατομική δημιουργικότητα και τη συλλογική έκφραση. Η ατομική συνείδηση ενώνεται με τη συλλογική συνείδηση»⁷².

Το μοιρολόι αποτελεί έκφραση του ψυχικού κόσμου του ανθρώπου, αλλά και μια μορφή αντίστασης στην λησμονιά και τη φθορά του χρόνου. «Προϊόντα μακράς παράδοσης νοηματοδοτούν τον ιστορικό βίο των ανθρώπων, αφού η στάση απέναντι στο οριακό γεγονός του θανάτου είναι συνάρτηση προσωπικών βιωμάτων, αλλά και αξιών που αποδέχεται μία κοινωνία»⁷³.

Τα δημοτικά τραγούδια του θανάτου είναι μαρτυρίες της κοινής ανθρώπινης φύσης, μέσω των μοιρολογιών μπορούμε να συλλάβουμε και να αποδεχτούμε τις πολλαπλές αλήθειες του κόσμου. Αναφερόμενος στη σχέση μας με το θάνατο, ο Φρόνιτ πίστευε πως αναζητούμε για τις απώλειες της ζωής ένα υποκατάστατο στον κόσμο της μυθοπλασίας, ότι μόνο εκεί βρίσκουμε το περίσσειμα ζωής που

---

⁷¹ Βλ. Ναθαναήλ Δ., Μαρμαράς Ν., «Κοινότητες πρακτικής και πληροφοριακά συστήματα», Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο, <http://karagian.users.uth.gr/cscl/03-Nathanail-Marmaras> 5 Σεπτεμβρίου 2010

⁷² Βλ. Καψωμένος Ε., <http://www.ntua.gr/MIRC/5th-conference/ergasies/13> ΚΑΨΩΜΕΝΟΣ ΕΡΑΤΟΣΘΕΝΗΣ pdf 6 Σεπτεμβρίου 2010

⁷³ Βλ. Κατσουλάκος Δ.Θ., *Η Νότια Κοίλη Λακεδαιμόνων και τα μοιρολόγια της*, Πατάκη, Αθήνα, 2002, σελ.40.

χρειαζόμαστε.⁷⁴ Τα μοιρολόγια αποτυπώνουν την κοινωνική ιστορία των ανθρώπων που ζούν μέσα σε συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις. Η οικογένεια υφίσταται ρήξη, ο θάνατος καταστρέφει τον οικογενειακό δεσμό. Πρέπει επομένως να δοθεί αγώνας για να μην είναι οι συνέπειες του θανάτου καταστροφικές, να διατηρηθεί ο οικογενειακός δεσμός στη συνείδηση των ζωντανών. Η μοιρολογίστρα αναλογίζεται την απώλεια του συναισθηματικού δεσμού, και τη φθορά του οικογενειακού κυττάρου, έτσι δίνει μορφή στην αναστάτωση που προκαλεί ο θάνατος με τα μοιρολόγια της. Τα λόγια της είναι αληθινά γι αυτό γίνονται αποδεκτά και αγαπιούνται από τους υπόλοιπους. Ένα μοιρολόι μπορεί να συνταυτίσει το ένα άτομο με το άλλο, ενώ ο πόνος λειτουργεί ως ενοποιητικό στοιχείο, εκφράζει την κοινότητα συλλογικά. Τα μοιρολόγια συνιστούν λοιπόν συλλογική και δημόσια εκδήλωση.

Η συνεχής λειτουργία των λαϊκών τελετουργιών εξασφάλιζε την μεταβίβαση της πολιτισμικής παράδοσης από τη μια γενιά στην άλλη, λειτουργία απαραίτητη για την επιβίωση της ομάδας και επίσης επιβεβαίωνε τη διαφορετική από εκείνη της άρχουσας τάξης, κοινωνική και πολιτισμική της ταυτότητα.

«Γνωρίζουμε ότι ο λαϊκός πολιτισμός είναι ένα ιστορικό γεγονός και ότι ως τέτοιο διαμορφώθηκε κάτω από την κηδεμονία του ανώτερου γραπτού πολιτισμού. Η ορθόδοξη εκκλησία αναγνώρισε στις τελετουργίες τον ουσιαστικό ρόλο που παίζουν στη διαπαιδαγώγηση και χειραγώγηση των κοινωνικών ομάδων και το ρόλο τους στην επιβεβαίωση και στη διαιώνιση των δεδομένων ρόλων και ταυτοτήτων».⁷⁵

Η Ε. Ντάτση αναφέρει πώς οι τελετουργίες ως «μηχανισμοί διαμεσολάβησης» μετάγγιζαν την πολιτισμική παρακαταθήκη από τη μία γενιά στη άλλη, ώστε να εξασφαλίζεται η πολιτισμική αναπαραγωγή των μικροκοινωνιών, και ρύθμιζαν τις σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους και με τη φύση. Ο πολιτισμικός πλούτος της κάθε μικρής και απομονωμένης κοινωνικής ομάδας ζωντάνευε τη στιγμή της μεταβίβασής της από το ένα άτομο στο άλλο, την στιγμή της προφορικής επικοινωνίας, άρα της άμεσης διαπροσωπικής, επιβεβαιώνοντας πάντοτε ως παρόν τη συλλογική εμπειρία και τη συνείδηση του παρελθόντος.

Στις τελετουργίες επαληθεύεται και επιβεβαιώνεται η κοινωνική και πολιτισμική συνοχή της ομάδας. Όπου βασικό της στοιχείο είναι η

---

⁷⁴ Βλ. Φρουντ Σ., *Επίκαιρες Παρατηρήσεις : Για τον πόλεμο και το θάνατο*, μτφρ. Αναγνώστου Λ., Επίκουρος, Αθήνα, 1998, σελ. 46, 60.

⁷⁵ Βλ. Ντάτση Ε., «Λαϊκός πολιτισμός ή πολιτισμός των μαζών», Επιστημονικό συμπόσιο. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και γενικής Παιδείας, 2002, σελ. 88.

αλληλοαναγνώριση των υποκειμένων της, ως προϋπόθεση και της αναγνώρισης της πολιτισμικής τους παράδοσης και ταυτότητας.⁷⁶

Ο άνθρωπος είναι το μοναδικό όν, το οποίο γεννιέται με τη βεβαιότητα ότι θα πεθάνει, όλη του η ζωή βιώνεται ουσιαστικά με την ιδέα του θανάτου, όλη του η ζωή αποκτά νόημα από την ιδέα του θανάτου. Ο θάνατος είναι συνειδητοποιημένο γεγονός, το οποίο καθορίζει τη ζωή μας, τον τρόπο που την αντιλαμβανόμαστε. Ο θάνατος είναι πάντα παρών, με φυσικό συμβολικό ή φαντασιακό τρόπο.

Η ζωή από τη μη ζωή, διακρίνονται κυρίως από την μη ύπαρξη επικοινωνίας μεταξύ πεθαμένων και ζωντανών, ίσως οι ζωντανοί να προσπαθούν να εξοικειώσουν τον άλλο κόσμο, ώστε να διατηρήσουν την επικοινωνία και την επαφή με τους πεθαμένους. Η Γκόλφω με απόλυτη συνείδηση προσπαθεί να βρεί τρόπους και δίοδους επικοινωνίας. Το μοιρολόι σφραγίζεται ανεξίτηλα από την Γκόλφω, η ίδια «διασώζει ως εμάς κάποια βαθιά κοιτάσματα ρίζες μιας παλιότερης λαϊκής παράδοσης, που διαφορετικά θα είχαν πιθανώς χαθεί, και συγχρόνως ανανεώνει αυτά τα κοιτάσματα, φέρνοντας έτσι αυτή την παλιά παράδοση πιο κοντά στη σημερινή ευαισθησία»⁷⁷. Όταν κανείς ακούει ένα αυτοσχέδιο μοιρολόι δεν ακούει απλώς ένα άτομο να τραγουδά αλλά μια συλλογικότητα να εκφράζεται φωνητικά. Ο πόνος είναι ένα πολύ γνώριμο και οικείο συναίσθημα για όλους τους ανθρώπους. Η λύτρωση από αυτόν επέρχεται γρηγορότερα όταν καταφέρνει κάποιος να τον μοιραστεί, είτε ακολουθώντας πρακτικές που επιβίωσαν στο πέρασμα των χρόνων, είτε ανακαλύπτοντας καινούργιες.

---

⁷⁶ Βλ. Ντάτση Ε., «Λαϊκός πολιτισμός ή πολιτισμός των μαζών», Επιστημονικό συμπόσιο, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και γενικής Παιδείας, 2002, σελ. 79-80.

⁷⁷ Βλ. Κιουρτσάκης Γ., *Το πρόβλημα της παράδοσης*, Νεφέλη, Αθήνα, 2003, σελ. 48

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αβδελά Ε., Ψαρρά Α., *Σιωπηρές ιστορίες γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1997

Αλεξίου Μ., *Ο τελετουργικός θρήνος στην ελληνική παράδοση*, Μορφωτικό ίδρυμα εθνικής τραπέζης, Αθήνα, 2002

Βαρβούνης Μ.Γ., *Συμβολή στη μεθοδολογία της επιτόπιας λαογραφικής έρευνας*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα, 1994

Βεΐκου Χ., Κακό Μάτι. *Η κοινωνική κατασκευή της οπτικής επικοινωνίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004

Γκέφου-Μαδιανού Δ., *Πολιτισμός και εθνογραφία. Από τον εθνογραφικό ρεαλισμό στην πολιτισμική κριτική*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1999

Cowan J., *Η πολιτική του σώματος*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1998

Δημητρίου Δ., (επιμ.), *Ανθρωπολογία των φύλων*, Σαββάλας, Αθήνα, 2001

Danforth L.M., *The death rituals of rural Greece*, Princeton University Press, New Jersey, 1982

Ιγγλέση Χ., *Πρόσωπα γυναικών προσωπεία της συνείδησης συγκρότηση της γυναικείας ταυτότητας στην ελληνική κοινωνία*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1990

Κάβουρας Π., *Ανθρωπολογία της μουσικής*, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 1999

- Κάβουρας Π., *Ανθρωπολογία της μουσικής Μέθοδοι και τεχνικές έρευνας*, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 2000
- Κανελλάτου Π., *Το μοιρολόι στις νεοελληνικές τελετουργίες του θανάτου, επισκόπηση μελετών από τον 19^ο αι. έως σήμερα*, Πτυχιακή εργασία, ΤΛΠΜ, Άρτα , 2007
- Κατσουλάκος Δ., *Η Νότια Κοίλη και τα μοιρολόγια της*, Πατάκη, Αθήνα, 2002
- Κιουρτσάκης Γ., *Το πρόβλημα της παράδοσης*, Νεφέλη, Αθήνα, 2003
- Mishler E.G., *Συνέντευξη έρευνας* (μετ.Ρώτα Ν., επιμ. Καλομοίρη Γ.), Ελληνικά γράμματα, Αθήνα, 1996
- Μπακαλάκη Α., *Ανθρωπολογία γυναίκες και φύλο*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1994
- Μπλάκινγκ Τ., *Η έκφραση της ανθρώπινης μουσικότητας*, μτφρ. Γρηγορίου Μ., Νεφέλη, 1981
- Μόντζιος Γ., *Το ελληνικό μοιρολόι*, Κώδικας, Αθήνα, 1995
- Ντάτση Ε., «Η πολιτική δύναμη των πολιτισμικών αξιών», *Ουτοπία*, 43, 2001, σελ.105-119
- Ντάτση Ε., «Λαϊκός πολιτισμός ή πολιτισμός των μαζών», Επιστημονικό συμπόσιο Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και γενικής Παιδείας, 2002 , σελ. 79-80, 88
- Παπαταξιάρχη Ε., Παραδέλλης Θ., (επιμ.), *Ταυτότητες και φύλο στην σύγχρονη Ελλάδα Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Πανεπιστήμιο Αιγαίου-Καστανιώτης, Αθήνα, 1992

Σαββάκης Μ., «Η Βιογραφική έρευνα ως Εναλλακτικό Ερευνητικό Εγχείρημα και ως Μεθοδολογικό Διάβημα: Πλεονεκτήματα και Όρια», *Δοκιμές*, Τ. 11/12, 2003, σελ. 65-87

Saupier G., *Ελληνικά δημοτικά: τραγούδια τα μοιρολόγια*, Νεφέλη, Αθήνα, 1999

Σερεμετάκη Ν., *Διασχίζοντας το σώμα πολιτισμός ιστορία και φύλο στην Ελλάδα η ανθρωπολογική άποψη*, Νέα σύνορα-Α.Α.Λιβάνη, Αθήνα, 1996

Σερεμετάκη Ν., *Η τελευταία λέξη στις Ευρώπης τα άκρα διαίσθηση-θάνατος-γυναίκες*, Νέα σύνορα-Α.Α.Λιβάνη (1^η εκδ.: 1991), Αθήνα, 1999

Τερζοπούλου Μ., Ψυχογιού Ε., *Γυναίκα-κοινωνία στο δημοτικό τραγούδι, Αντιθέσεις 17*, 1984

Τσαντηρόπουλος Α., *Η βεντέτα στη σύγχρονη ορεινή κεντρική Κρήτη*, Πλέθρον, Αθήνα, 2004

Φρόντ Σ., *Επίκαιρες Παρατηρήσεις: Για τον πόλεμο και τον θάνατο*, μτφρ. Αναγνώστου Λ., Επίκουρος, Αθήνα, 1998

Χερουβείμ Φ., *Το μοιρολόι της Παναγίας στη Μονή Νάξο*, Πτυχιακή εργασία, ΤΛΠΜ, Άρτα, 2008,

Ψυχογιού Ε., «Μαυρηγή» και Ελένη. *Τελετουργίες θανάτου και αναγέννηση*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα, 2008

Από το διαδίκτυο

Ανδρουλάκη Μ., «Λατρευτικές πρακτικές ίασης. Το προσκύνημα του Αγίου Μερκουρίου στο χωριό Ίστριο της Ρόδου», Κέντρο έρευνας της ελληνικής λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, www.arxaiologia.gr/assets/media/PDFofIssues/4069.pdf, 1 Σεπτεμβρίου 2010

Αυδή Ε., «Η ποιοτική έρευνα στην κλινική πράξη. Βασικές αρχές του ποιοτικού ερευνητικού σχεδιασμού», Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, <http://www.scribd.com/doc/94317435/θεμελιωμένη-θεωρία>, 5 Σεπτεμβρίου 2010

Καρατζά-Χρυσού Κ., «Διατροφικές συνήθειες και συμβολισμοί κατά το διαβατήριο στάδιο της τελετής στις Κυκλάδες από τον 20^ο μέχρι σήμερα», Flinders University, [dspace.flinders.edu.au/jspsui/bistream/2328/8115/3/565-580.pdf](http://space.flinders.edu.au/jspsui/bistream/2328/8115/3/565-580.pdf), 30 Απριλίου 2012

Καψωμένος Ε., «Πολιτισμοί της εντοπιότητας. Από το χθες στο αύριο», Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, <http://www.ntua.gr/MIRC/5th-conference/ergasies/13Καψωμένος>, 6 Σεπτεμβρίου 2010

Μυριβήλη Λ., «Επιτελεστικές πρακτικές και εθνογραφία», Πανεπιστήμιο Αιγαίου, www.ct.aegean.gr/people/myrivili/notes/practice_notes4.pdf, 1 Σεπτεμβρίου 2010

Ναθαναήλ Δ., Μαρμαράς Ν., «Κοινότητες πρακτικής και πληροφοριακά συστήματα», Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, <http://karagian.users.uth.gr/cscl/03-Nathanail-Marmaras> 5 Σεπτεμβρίου 2010

Τζέρπος Δ.Β., «Η ορθόδοξη λατρεία στα ήθη και έθιμα του ελληνικού λαού»,
Πανελλήνιο Λειτουργικό συνέδριο με θέμα «Χριστιανική λατρεία και
ειδωλολατρεία», <http://fdathanasiou.wordpress.com>, 30 Απριλίου 2012

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Εικόνα 1

Η Γκόλφω αγκαλιά με το μαλλί του αργαλειού στο κατώφλι του σπιτιού της.

Εικόνα 2

Ανακαλώντας τις μνήμες της ζωής της.

Εικόνα 3
Μαχαλάς

Εικόνα 4
Στο νεκροταφείο του χωριού

Εικόνα 5
Το καμπαναριό του χωριού

Εικόνα 6
Σπίτια χτισμένα το ένα πλάι στ' άλλο.

Εικόνα 7
« Επικοινωνώντας με τον κάτω κόσμο».

Εικόνα 8

Η φροντίδα του τάφου είναι κύρια υποχρέωση των γυναικών του χωριού.

Εικόνα 9

Στο νεκροταφείο του Κατωμερίου υπάρχουν και οικογενειακοί τάφοι.